

Tanulmány

Varga Mónika

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben¹

Abstract

The history of Hungarian intensifiers – elements that scale upwards the strength of the meaning of the item they modify – is unexplored. The present paper studies common adverbial intensifiers with similar meaning to ‘very’, such as *igen*, *felette* ~ *felettebb*, *nagy* and *nagyon*. The analysis also focuses on register differences in Middle Hungarian based on two corpora, TMK and KED, containing private letters, records of witch trials, dramas and memoirs from the period between the 16th and the 18th century. The main results are as follows: during the 16th and 18th century (and even later), *igen* was the dominant default variant in every text type; nevertheless, *nagyon* starts to spread in the 18th century, especially in witch trials, although this text type show a somewhat modest preference of intensifiers in general, compared to letters, memoirs and dramas. However, considering the latter cases, particular authors of a given period had an effect on the use of the intensifiers, and not the registers per se (although writers of memoirs provided rather extreme frequencies). From a structural and semantic point of view, the targets themselves and the word class of the target also had an effect on the distribution and preference of one or other variant of the studied intensifiers.

Keywords: Intensifiers, Middle Hungarian period, corpus data, registers, variation and change

1 Bevezetés

Az intenzitásjelölők azok az elemek, amelyek az alaptagban jelölt tulajdonság erőteljességének, intenzitásának mértékét felfelé „skálázzák” egy feltételezett normához képest (Hiltunen 2021; Claridge & Kytö 2021). Jóllehet használatukat erősen meghatározzák a regiszterek, az azok közötti és az egy regiszteren belüli variáció viszonylag feltáratlan, főként egyes szűkebb történelmi periódusokban (az angol kapcsán Hiltunen 2021). A magyart illetően a jelenkori nyelvhasználat számos szegmensére vonatkozó korpuszalapú kutatások is hiányoznak ebben a témakörben (a politikai nyelvhasználat negatív emotív fokozóiról lásd mégis Szabó et al. 2022; a szkizofrén betegek nyelvhasználatára pedig Szabó et al. 2023).

Az *igen* számított az egyik, ha nem a legtipikusabb intenzitásjelölőnek az ómagyarban (D. Máta 1992: 652; S. Hámori 1995: 444), az azt követő időszakokban azonban feltárási várnak. Jelen tanulmány az intenzitásjelölők megoszlását, váltakozását és ennek lehetséges motivációit vizsgálja a 16–18. század különböző regisztersajátosságokkal bíró szövegtípusaiban (ilyen az a

¹ A kutatás az NKFI FK 135186. számú pályázat (Regiszterfüggő változatok a középmagyarban) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoromnak a kézirat korábbi változatához fűzött észrevételeit.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

tényező, hogy beszélt alapú-e, hogy konstruált-e, vagy sem, valamint az a tényező, hogy egodokumentum-e), feldolgozva a Történeti magánéleti korpusz (Dömötör et al. 2017, Novák et al. 2018) és a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz (Gugán 2020) adatait. Az elemzés bemutatja az előzetes tapasztalatok alapján bevett használatú markerek – *igen*, *felette*, *felettebb*, 'nagyon' jelentésű *nagy* és *nagyon* – disztribúcióját a középmagyar korszakon belül, kitérve az egyes szövegtípusok és szerzők preferenciáira. A regiszter szempontjának (a szituáció és az azzal asszociálódó nyelvi jelenségek összefüggéseként értelmezve azt, vö. Biber & Conrad 2009, lásd még Gugán 2020, 2023) előtérbe kerülését néhány eddigi eseti vizsgálat is indokolja. Károlyi Sándor teljes emlékiratában ritkák az intenzitásjelölők, de kiegyensúlyozott a megoszlásuk, míg a leveleiben jelentősebbek az adatszámok, elsősorban az *igen* előfordulása (a különbség nem magyarázható a terjedelemmel, Varga 2022a). Bethlen Miklós és Bethlen Kata írásaiban viszont a szövegtípustól függetlenül látszik az *igen* preferenciája, míg a *felette* ~ *felettebb* inkább az emlékiratot, mint a levelezést jellemzi mindkét szerző esetében (Varga 2024a).

A vizsgálat további kérdésfeltevése az, hogy az egyes intenzifikálók használata és váltakozása milyen szerkezeti-szemantikai tulajdonságok szerint írható le. Utóbbi kapcsán az alaptag és annak szófaja a fő vizsgálati tényező – egy korábbi eseti kutatás szerint ugyanis például a *nagyon* a 18. század elején dominánsan igékkel használatos (*nagyon bízik*), míg tulajdonságot, állapotot, módot jellemzően a *nagy* fokoz (*nagy jó*, *nagy bátran*, vö. Varga 2022a).

2 Az intenzitásjelölőkről általában és a vizsgált elemekről előljáróban

Az *intenzifikálók* vagy *intenzitásjelölők* a nyomatékosítás kategóriába tartoznak (más szóval *boosterek*, vö. Culpeper & Kytö 2010: 361–362; Aijmer 2020; Hiltunen 2021). A szakirodalom elsősorban fokozókként² tartja őket számon (*degree modifiers*, szó szerint fokozat[i] módosítók, a terminológiáról lásd még Nevalainen & Rissanen 2002, Hiltunen 2021, Ghesquière 2021). Szemantikájuk tehát a fokozatissággal, skalaritással összefüggésben értelmezhető: az idesorolható markerek az alaptagban jelölt tulajdonság erősségét, mértékét felfelé „skalázzák” egy feltételezett normához képest (*amplifier*; a szakirodalom megoszlik a tekintetben, hogy a „lefelé skalázó”, *downtoner* elemeket idesorolják-e; Claridge & Kytö 2021: 3–8, de vö. Ghesquière 2021: 164–166).

A teljességjelölők vagy maximalizálók ugyancsak intenzitást jelölnek, azonban egy feltételezett viszonyítási skála szélsőséges pontját, felső határát ragadják meg (*maximizers*, vö. Claridge, Jonsson & Kytö 2020: 3; Claridge & Kytö 2021: 5–6, másik terminussal *totality modifiers*, Ghesquière 2021: 163, 166). Jelen tanulmány az utóbbi csoporttal nem foglalkozik (eseti jelleggel vö. Varga 2024a), ahogy az úgynevezett negatív emotív fokozókkal sem (jelenkori adatok alapján Dér 2013; Szabó, Vincze & Bibok 2023; Szabó et al. 2023; 16–18. századi anyagon Varga 2022a, 2024b). A transzparensen névmási eredetű intenzifikálók (a vizsgált forrásokban: *annyi* ~ *annyira*, *ennyi* ~ *ennyire*, *mennyi* ~ *mennyire*, valamint az *ily* ~ *ilyen*, *oly*~

² A *fokozók* általánosabb terminus az idézett szakirodalomban, amelybe sokféle kifejezőmód sorolódik, beleértve az ismétléseket, bizonyos összetételeket, „szóformációkat” (*arch-pretender*, *ice-cold*, *megabitch*), a *micso*da egy ... (*what a* ...) típusú szerkezeteket, valamint idiomatikus kifejezéseket is (*dead as a dodo*; Claridge & Kytö 2021: 4). Az egyértelműség kedvéért a tanulmány a vizsgált elemekre az *intenzitásjelölő* és az *intenzifikáló* terminust használja.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

olyan és a *mily ~ milyen ~ mely*) 16–18. századi használatának vizsgálata ugyancsak a kutatás egyik további lépése (Varga 2024d).³

A jelenleg vizsgált elemek választását az indokolja, hogy a kérdéses markerek már az ómagyar korszak leírásakor is gyakran minősültek, emellett az ezúttal feldolgozott forrásokban – a korpuszokkal kapcsolatos munkálatok során szerzett tapasztalatok alapján – ugyancsak rendszeresen fordulnak elő (lásd még 3.).

Az *igen* már az első ismert előfordulásai alapján is intenzitásjelölőként működött (vö. TESz., ÚESz.), emellett eleve mértéket jelöl a *nagy*, a *nagyon* pedig intenzitást. A *felette ~ felettébb* esetében viszont az irányjelölés volt az elsődleges (a felfelé irány lehetett a forrástartománya a nagyobb mérték metaforikus-metonimikus kifejezéseinek). A *jó* alakulását tekintve ugyanakkor a minőség felől a mérték, intenzitás felé irányuló jelentésváltozás figyelhető meg, melyhez hasonló átértékelődés más nyelvekben is lezajlott (az angol *good* kapcsán részletesen lásd Ghesquière 2021).

3 Előzmények és problémafelvetés

Az ómagyar kor átfogó leírása a jelenlegitől eltérő, elsősorban szófajttörténeti célkitűzéssel készült; D. Mátai (1992) fejezetének több pontján foglalkozik a fokhatározószókkal, elsősorban forma és kialakulás szerint. Az *igen* a leggyakoribb fokhatározószók között szerepel a korszakban (D. Mátai 1992: 652), ahogy „korszakunkban eléggé gyakori” a *felette ~ felettébb* is (D. Mátai 1992: 593). A névszóragozás kapcsán ugyanakkor arról is szó esik, hogy a zéró ragos fokhatározó szerepét a *nagy* tölti be (Korompay 1992a: 387). Összehasonlításokat ugyanakkor nem tehetünk a középmagyar korra feltárt adatszámokkal és arányokkal (5.), ugyanis az egyes fokhatározószónak minősített elemekről nincsenek szám adatok, így az egyes variánsok disztribúciója sem nyilvánvaló.

Az ómagyar korpusz normalizált része alapján (Simon & Sass 2012) azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált elemek közül az *igen* van túlsúlyban a kódexekben: 822 adattal; a *felette* 28, a *fölötte* 11 előfordulással adatható az ezúttal releváns használatban (a *felettébb* 3 adattal, a *fölöttébb* pedig nem fordult elő), míg a *nagyon* 54, az Adv elemzést kapott, azaz ’nagyon’ jelentésű *nagy* pedig 82 adattal szerepel. Az intenzitásjelölő *jó*-ra egyetlen találat van a korpuszban (Az *hethnek azert elfe napyan yo hollal* [=holval ’korán, reggel’] *yewenek el az koporffohoz, el hozwan az keneteket*; JordK.).

A korszakból fennmaradt rövidebb, vegyes tárgyú nyelvemlékek ugyanakkor kevésbé formális regisztert képviselnek. A *felette ~ felettébb* (*fölötte ~ fölöttébb*) ebben az alkorpuszban nem adatható, a többi intenzitásjelölő is csekély előfordulást mutat (14 *nagy* ’nagyon’, például: *nagy sok, nagy jó, nagy méltó, nagy bús, nagy hamar* stb. –, 9 *igen*, 4 *nagyon*, 1 *jó*: *Gondom nekem yo nagy*; Jaksics Demeter veszedelme). A szórványos adatszám ellenére felvethető, hogy a *felette ~ felettébb* inkább a formális regiszter sajátossága lehetett-e, míg a *nagy* és a *nagyon* inkább az élőnyelvi szövegalkotást jellemzi. Ugyancsak kérdés, hogy az *igen* előfordulási aránya a későbbiekben mutat-e regiszter szerinti különbségeket. Az ómagyar kori arányokat a korszakon belül tágabb kontextusba lehetne helyezni azzal, hogy a korpusz jelentős terjedelmű nem normalizált részében is elvégezzük a keresést az összes korabeli lehetséges

³ Az ÚESz. ugyan felveti, hogy az *igen* töve is névmási eredetű lehet, azonban a vizsgált korszakra, sőt már az ómagyarral is megszilárdult ragos alakulatnak számít, és az adverbialis használata dominál (mondatszóként szórványosan mutatható ki).

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

írásváltozat kigyűjtésével és megszűrésével, ez azonban túlmutat a tanulmány jelenlegi célkitűzésén.

A funkció kapcsán megjegyzendő, hogy az ómagyar kor fokhatározó(szó)i rendszerében (D. Mátai 1992: 656) a *felette*, *felettébb* – akárcsak a *jobban*, *feljebben*, *nagyobban* – „erősebb intenzitást” kifejezőnek számít, mint az *igen*, vagy épp az *annyira*, *nagyon*, *váltig*, *választigen* – a megkülönböztetés indoklása azonban nem derül ki. A *felette* ugyanakkor a leírás más szakaszaiban is ’túlságosan, különösen’ jelentésmegadással szerepel, ami szintén egy, az *igen*-nél magasabb fokú intenzitásra utal (D. Mátai 1992: 593). Az idézett felosztásból az következne, hogy a *felette* ~ *felettébb* és az *igen* (*nagyon* és adverbialis *nagy*) nem kezelhetők funkcionális variánsokként (az összehasonló vizsgálatot ez nem feltétlenül akadályozza, vö. Hiltunen 2021: 96–97). Nem nyilvánvaló azonban, hogy a későbbi időszakban nem közeledett-e egymás felé a *felette* ~ *felettébb* és az *igen*, *nagy*, *nagyon* használata, az intenzitásjelölőket ugyanis többféle, váltakozó használat jellemezheti (vö. Nevalainen & Rissanen 2002, Claridge & Kytö 2021; Ghesquière 2021). Közelíthette az intenzitásjelölők használatát egymáshoz az is, hogy az ezúttal vizsgált korszakban már általános a felsőfok ma ismert kifejezésmódja (kialakulása a kései ómagyar korra tehető, és a 16. század elejétől adatható, Korompay 1992b: 352–353; a TMK legkorábbi adata 1561-ből származik: *az ew legh Nagiob es feoyeb parancholattia* [Svetk. 30.]). További szempont, hogy az elemek kombinálódnak is egymással, még hozzá váltakozó sorrenddel, tehát nemcsak *felette igen* adatható, hanem *igen felette* is (lásd még 5.2.) ez ugyancsak a funkciók közeledését, átjárhatóságát jelezheti:⁴

- (1) Eleb kwltem volna k: de hoǵ az wth *Jgen felette gonoz* volth Azerth k: meg Boczjassa (Svetk. 124.)
- (2) Azerth *felette Jgin* meg *Njomorodoth* es *kessewredeth*, (Svetk. 141.)

A váltakozás akár egy szövegen belül is kimutatható (ezúttal egy-egy tanú vallomásaiban):

- (3) Hanem hogy *felette igen szokot* mind Urastúl Egre kialto karomkodasokkal káromkodni Attaval Teremtettével. (Bosz. 95.)
- (4) hanem hogy *igen felette szokot* mind feleséghestül égre kialto káromkodásokkal káromkodni. (Bosz. 95.)

A jelenlegi vizsgálat tehát a *felette* ~ *felettébb* adatait is az *igen*, a *nagy* és *nagyon* egyenértékű variánsaként kezeli az elemzés során (arról, hogy melyek bizonyultak inkább formai, és melyek inkább önálló, funkcionális variánsnak, az elemzés során, az 5. szakaszban lesz szó). Előtte azonban bemutatom a vizsgált nyelvi anyagot és a feldolgozás módszerét.

⁴ A TMK-ból bárki számára elérhető adatokat betűhíven közlöm (az esetleges értelmezést segítő kiegészítések []-ben szerepelnek), a tételszámmal, ennek híján lapszámmal hivatkozva, ugyanis a keresőfelület Lekérdezés menüpontjába beírva a szöveg egy részletét, valamint a fejlécben megadva a tételszámot, minden idézett adat visszakereshető (illetve a teljes szöveg is kinyerhető). A KED-ből elérhető forrásokat ugyancsak az ottani rövidítések alapján hivatkozom.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

4 Anyag és módszer

A középmagyar korszak nyelvi anyagát jelenleg két, bárki számára elérhető és kereshető elektronikus adatbázis – a Történeti magánéleti korpusz, valamint a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz – anyaga alapján tárhatjuk fel, így összesen több mint 1,3 milliónyi szöveg-szóból álló forrásra épülnek az eredmények. (A KED-ből 13 drámaszöveg, 7 emlékiratból min-ták, további 5 emlékirat pedig teljes egészében érhető el – az egyik, az Esterházy családé ugyan-akkor több, részben azonosított – Nyáry Krisztina, Esterházy Pál –, részben azonosítatlan kezek munkája). Mindkét adatbázis teljes egészében normalizált (valamint morfológiailag elemzett), találati egységük pedig a gyakran több tagmondatból álló, összetett mondat, biztosítva a széle-sebb kontextus bevonásának lehetőségét az elemzéshez.

Elsősorban a normalizált szóalakokra irányultak a lekérdezések (*igen, felette, felettébb, fölötté, fölöttébb*,⁵ *nagyon*). A TMK-ban ugyanakkor a *nagy* és a *jó* lekérdezése egyfelől össze-kapcsolódott morfológiai elemzéssel (az intenzitásjelölés az Adv⁶ kategória sajátja), másfelől az esetleges lappangó találatok kikeresése érdekében a szóalakot és az azt követő melléknévi, Adv, igei és Q (kvantor/számnév) elemzést kapott elemeket is lekérdeztem. A KED anyagában csak a szóalakra irányult a keresés, utóbbi ugyanis automatikus morfológiai elemzéssel készült kézi egyértelműsítés nélkül. Az összes találati listát kézzel ellenőriztem: az *igen* esetében a még ritka mondatszói használatot kellett kiszűrni (a TMK 1935 adatából kettő bizonyult ilyennek, a korpuszban ugyanis inkább az *igenis* adathozható ebben a funkcióban), emellett a *felette ~ felettébb* irányjelentésű találatait, valamint a *nagy* és a *jó* melléknévi-jelzői előfordulásait távo-lítottam el a listából (természetesen a kétféleképpen gyűjtött adatsorokból származó duplum-ként jelentkező találatokat sem tartottam meg).⁷ A két korpuszból lekérdezett összesen 4700 fölötti találatból 3559 bizonyult ezúttal relevánsnak, megoszlását az 1. táblázat mutatja.⁸

⁵ A korpuszok normalizálói egységességre törekedtek az olyan, a mai köznyelvben is élő kettősségeknél, mint a *csend ~ csönd* és a *fel~föl*, így a *felette* és *felettébb* formákra keresve dominánsan több a találat.

⁶ Jóllehet a hagyományosabb besorolás szerint az *igen*, a *felettébb* és a *nagy* 'nagyon' fokozó partikulának számít (pl. Kugler 2000: 279), a TMK az utóbbira nem használ külön morfológiai címkét, így az ilyen és hasonló elemek Adv elemzést kaptak, a tanulmány pedig ezt a szóhasználatot követi.

⁷ A *nagy* és a *jó* esetében nem mindig volt nyilvánvaló, hogy intenzitásjelölői használatról van-e szó olyan esetekben, amikor melléknév követi a kérdéses elemeket – azokat az adatokat, amelyek jelzők halmozásaként is értelmezhetők (például: *nagy hosszú farkú szürke macska; nagy jó uram, jó kegyelmes*) nem vontam be a vizsgálatba. A *jó* nagyobb valószínűséggel jelzői szerepű az olyan kollokációkban is, mint a *jó szerencsés* 'jószerencsés', és a *jó egészséges*, így az utóbbiakat sem számítottam bele a végleges adatszámába.

⁸ A TMK 1,1 millió szövegszavával számolva a 10000 szóra vetített gyakoriság: *igen*: 18; *felette ~ felettébb*: 2; *nagy*: 3 *nagyon*: 2; *jó*: 0.6; KED mintegy 222000 szövegszavával számolva 10000 szóra vetítve *igen*: 24; *felette ~ felettébb*: 3; *nagy*: 6; *nagyon*: 1; *jó*: 1. Az egyes szövegtípusok, szerzők és korszakon belüli periódusok hozzávetőleges szószáma a Függelékben közzölöm.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

Intenzitásjelölő		TMK		KED		Összesen	
<i>felette ~feletőbb</i>	9%	238	77%	70	23%	308	100%
<i>igen</i>	69%	1933	78%	541	22%	2474	100%
<i>jó</i>	3%	68	73%	25	27%	93	100%
<i>nagy 'nagyon'</i>	14%	357	73%	129	27%	486	100%
<i>nagyon</i>	5%	182	92%	16	8%	198	100%
Összesen	100%	2778	78%	781	22%	3559	100%

1. táblázat. A TMK-ból és a KED-ből kigyűjtött és kézzel megszűrt intenzitásjelölő-előfordulások (adatszám, %)

Minden megszűrt adatsort két fő tényező szerint elemeztem. Az adatok megoszlása egyfelől vizsgálható a variánsok időszak és szövegtípus (levelezés, boszorkányper, emlékirat, dráma) szerinti krossztáblálásával – ahol az adatmennyiség lehetővé tette, a szerzők szerinti preferenciákra is kitérve. Az időszakot tekintve 1501-től kezdődően 50 évenkénti alperiódusokra bontottam az előfordulásokat, az utolsó szakaszt kivéve, ugyanis a korpuszok a középmagyar korszak egyezményes határáig (1772-ig) tartalmazznak szövegeket.⁹

A szerkezeti-szemantikai tényezők közül kiemelt szerepet kapott az alaptag és annak szófaja is. Az ómagyar korszak leírása kapcsán D. Mátyai (1992: 652) a fokhatározószókat tartja a „legmozgékonyabb” elemnek a mondatban – ez az állítás nem a pozícióra, hanem a lehetséges bővítményekre vonatkozik, arra, hogy a kérdéses elemek melléknevet, ígét, igeneveket és ritkábban határozószókat is bővíthetnek. Az angol kapcsán több szerző azt emeli ki, hogy az intenzifikálók jellemzően nem a teljes (tag)mondat szintjén működnek, hanem mellékneveket vagy határozószókat fokoznak (Claridge & Kytö 2021, Hiltunen 2021, Ghesquière 2021).

Az összehasonlíthatóság érdekében szükségszerű volt viszonylag kis számú szerkezeti-funkcionális kategóriával dolgozni (munkaterminusként szófaji címkékkel rövidítve azokat). Hozzá kell tenni, hogy a korszak bizonyos grammatikai sajátosságai is támogatták a komplexebb csoportosítást. Így például a cselekvés-folyamat fogalmait kifejező, akár a teljes eseményt magába foglaló „ige” kategóriájába kerültek a főként *-ván/-vén* képzős határozói igenevet tartalmazó tagmondatok is. Utóbbiak ugyanis a 16–18. században az igével kifejezett tagmondat közvetlen és gyakori funkcionális variánsai voltak, méghozzá többé-kevésbé finit jelleggel is (a tagadás kapcsán lásd Gugán 2021, az igeneves tagmondatok és a finitás viszonyáról részletesen lásd Varga 2021, 2022b). Ezzel szemben az állapotot és módot kifejező, jellemzően *-va/-ve* képzős igenevek az Adv, azaz határozó(szó) kategóriába sorolódtak. A melléknév címke ugyancsak tartalmaz melléknévi igeneveket is. A korpuszok morfológiai címkerendszerét követve elkülönült viszont a kvantor kategória (utóbbiba tartoznak a *sok* és *kevés* kezdetű elemek).

Az alaptagok és szófaji (szerkezeti-szemantikai) kategóriáik szerinti disztribúciónak egyfelől a közvetlen funkcionális variánsok meghatározásakor lehet szerepe, másfelől annak eldöntését segítette, hogy formai változatról vagy inkább önállóbb variánsról van-e a szó a *felette* és a *feletőbb*, valamint a 'nagyon' jelentésű *nagy* és a *nagyon* esetében. Az alaptagok megoszlását tekintve néhány rendszeresebben előforduló elem az intenzitásjelölők közvetlen váltakozására

⁹ A korszak másik egyezményes határa 1526 (más felfogások szerint 1533), a TMK azonban néhány ennél korábbra datálódó, tehát ómagyar korinak számító levelet is tartalmaz – az ezekből származó találatokat is az első alperiódusba soroltam.

mutathat rá. A krosztambulálásokat az R statisztikai elemzőszoftvere segítségével végeztem (R Core Team 2021).

Az alábbiakban bemutatom a feltárás eredményeit a fent tárgyalt szempontok szerint.

5 Eredmények

5.1 Az intenzitásjelölők variációja a szerkezeti-szemantikai sajátosságaik tükrében

Az elemzés első aspektusaként azt mutatom be, hogy a TMK-ból és a KED-ből elérhető adatok alapján az egyes intenzitásjelölők milyen szerkezeti-szemantikai tulajdonságokkal bíró elemeket hajlamosak fokozni (2. táblázat és 1. ábra).¹⁰

	<i>felette-bb</i>		<i>igen</i>		<i>jó</i>		<i>nagy</i>		<i>nagyon</i>	
adv	39	13%	509	21%	53	56%	234	48%	3	2%
főnév	32	10%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ige	124	40%	982	40%	0	0%	0	0%	185	93%
kvantor	7	2%	111	4%	7	7%	124	26%	0	0%
melléknév	106	34%	871	35%	33	35%	128	26%	10	5%

2. táblázat. A vizsgált intenzitásjelölők megoszlása az alaptag szófaja szerint (adatszám, Forrás: TMK és KED)

Az *igen* kifejezetten gyakran fokoz igéket és mellékneveket, míg határozó(szó)kat ritkábban (a kvantor a legritkább alaptagja). A *felette* ~ *felettebb* esetében egy további kategória is megjelenik, a vizsgált intenzitásjelölők közül egyedülálló módon. Mindössze egy előfordulás adatolható arra, amikor önállóan intenzifikál főnevet, 'nagy', esetleg 'túlzott' értelemben:

(5) *Azért az felette és haszontalan szomoruságnak hadgy békét.* (Constantinus és Victoria)

Hozzá kell azonban tenni, hogy a *való* melléknévi igenévvél szerkezetet alkotva ugyancsak főnévi alaptagokkal használatos 'nagyértékű, nagy erősségű' jelentésben:

(6) az után pedig minden testében el bágyadozván, és el kékülvén egy hétig *felettebb való kinokatt* szenvedett (Bosz. 328.)

(7) Ha pedig nem érdemes vagy *felettebb való vétke van*, arul nem tehetek, szenvedjen. (Bark. 238.)

Az alaptagok szófaja szerinti megoszlás alapján a *felette* és *felettebb* inkább egymás formai változatainak, semmint különálló variánsoknak tekinthetők (jóllehet a *felettebb* változat általában ritkább; egyedül a boszorkánypereken belül fordul elő többször a *felettebb* forma, 27 vs. 18). Rendszeresen fokoznak ugyanis igét (*felette*: 81; *felettebb*: 35) és melléknevet; *felette*: 85; *felettebb*: 21). Ritkábban nyomatékosítanak viszont határozószókat, főként, de nem

¹⁰ Az adatok közül egy esetben filológiai okokból nem derül ki, mi lehetett az alaptag, ugyanis az *igen* utáni szó szakadás miatt hiányzik (*de hirtelen jót nem készítnek s az ötvös sem csinálhatja, a pedig adig az ezüstjét igen ... akirül irtam*; Bark. 115).

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölök variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

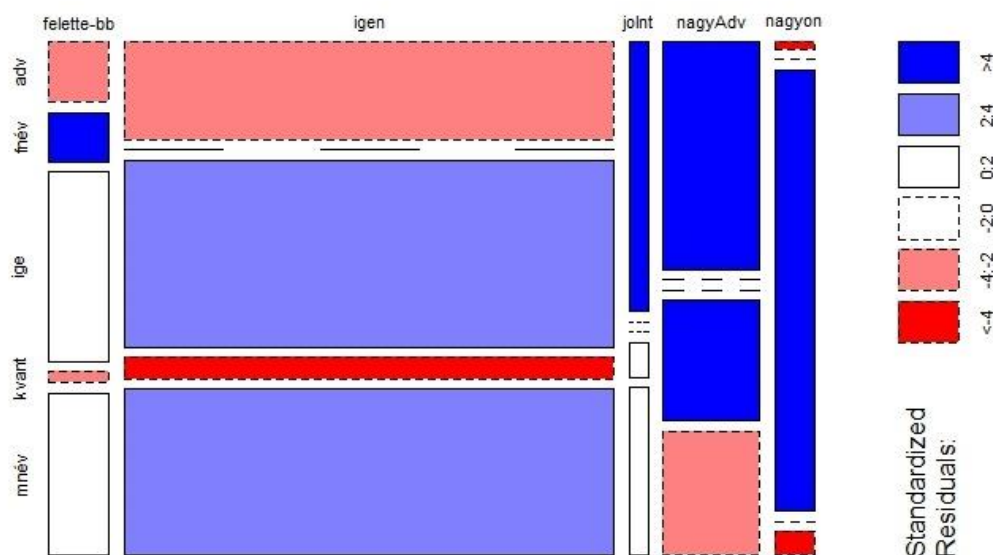
Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

kizárólag a *felette* (35; *felettébb*: 4 adat), míg a *való* inkább a *felettébb* formával áll együtt, azonban ezúttal sem kizárólagosan (26: 6 adat).

Ezzel szemben a *nagy* és a *nagyon* egyértelműen az alaptagok szófaja szerint váltakozik és egészíti ki egymást. A *nagy* preferált határozó(szó)k előtt, ugyancsak gyakran jelenik meg kvantorok, valamint az átlagosnál valamivel ritkábban melléknevek előtt. Igei alaptaggal azonban nem használatos. A *nagyon* ugyanakkor dominánsan igéket intenzifikál, míg melléknevek és határozó(szó)k előtt szórványos, kvantorokat pedig egyáltalán nem fokoz.

A *jó* által legtöbbször nyomatékositott kategória a határozószó. Az alaptagok felől nézve a kérdést, igék előtt közvetlenebb módon váltakozik egymással a kategóriát domináló *igen* és a *nagyon*, valamint a *felette* ~ *felettébb*. Melléknevek intenzitásjelölésekor viszont a *nagy* váltakozik az *igennel* (a *felette* ~ *felettébb* mellett). A határozósói alaptagok kapcsán ugyancsak a *nagy* és az *igen* váltakozik (kisebb mértékben a *jó* is), míg a kvantorok előtt a *nagy* dominál még az *igen*-hez képest is.

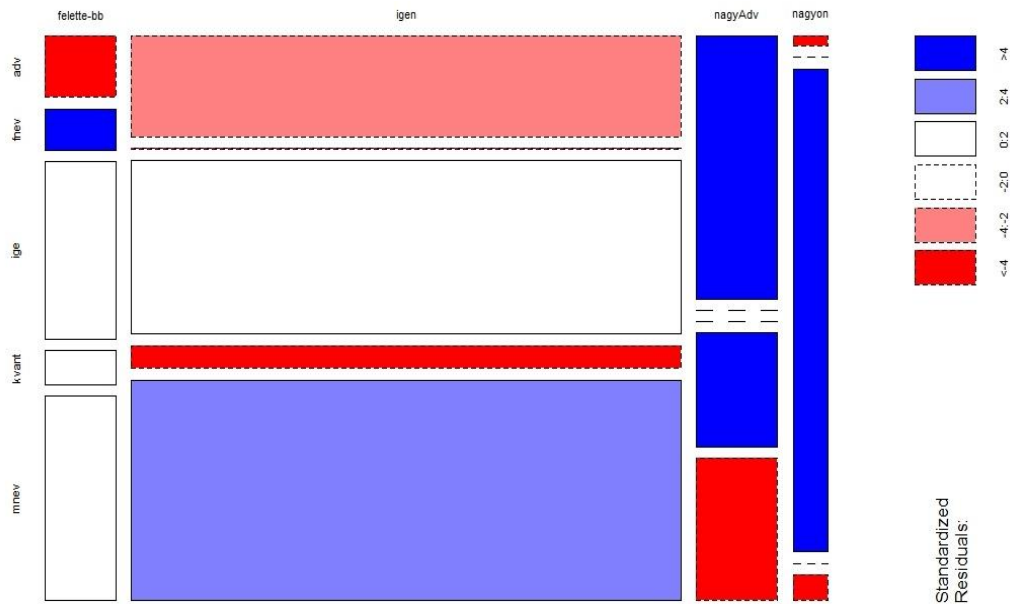

1. ábra. Az intenzitásjelölök megoszlása az alaptag szófaja szerint (Forrás: TMK és a KED)

Az alaptagok szófajával kapcsolatos tendenciákról felvázolt kép a regiszter szempontjának bevonásával árnyalható. Ehhez a feldolgozott emlékiratok teljes terjedelmét bevontam az elemzésbe,¹¹ azonban csak az *igen*, *felette* ~ *felettébb*, *nagy* és *nagyon* előfordulásait vizsgálva (a 2. ábra tehát összesen 5408 adat alapján készült).

¹¹ A teljes terjedelmű emlékiratokból az adatokat az AntConc nevű konkordancia-program segítségével gyűjtöttem ki (Anthony 2023).

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
 Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

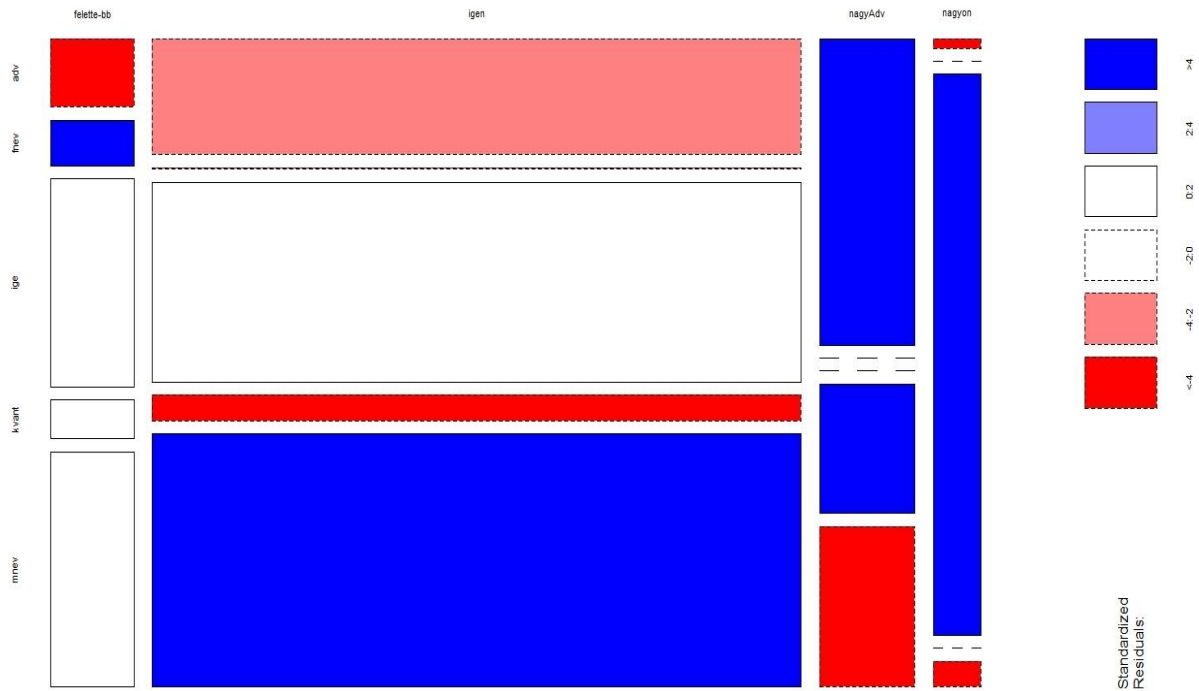

2. ábra. Az egyes intenzitásjelölők megoszlása az alaptag szófaja szerint teljes terjedelmű emlékiratokkal

Az emlékiratokban jelentősen preferáltabb az *igen* melléknévi alaptaggal, mint igeivel (utóbbi a levelekben és a boszorkányperekben kedvelt). A *felette* ~ *felettébb* esetében a kvantorok lettek rendszeresebbek (a határozószói alaptagok rovására). A *nagy* határozószói alaptagok előtt a boszorkányperekben és az emlékiratokban domináns, míg a melléknévi alaptagok kevésbé preferáltak. A *nagyon* igei alaptagokkal való együttállása ugyancsak elsősorban a boszorkánypereknek (jóval kisebb mértékben a leveleknek és az emlékiratoknak) köszönhető.

További kilenc középmagyar kori dráma szövegét bevonva az elemzésbe, összesen 5591 adat alapján még inkább preferált a melléknévi alaptag az *igen* intenzitásjelölővel – a többi marker preferenciája viszont nem változik a teljes terjedelmű emlékiratok bevonásához képest (3. ábra).

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölök variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

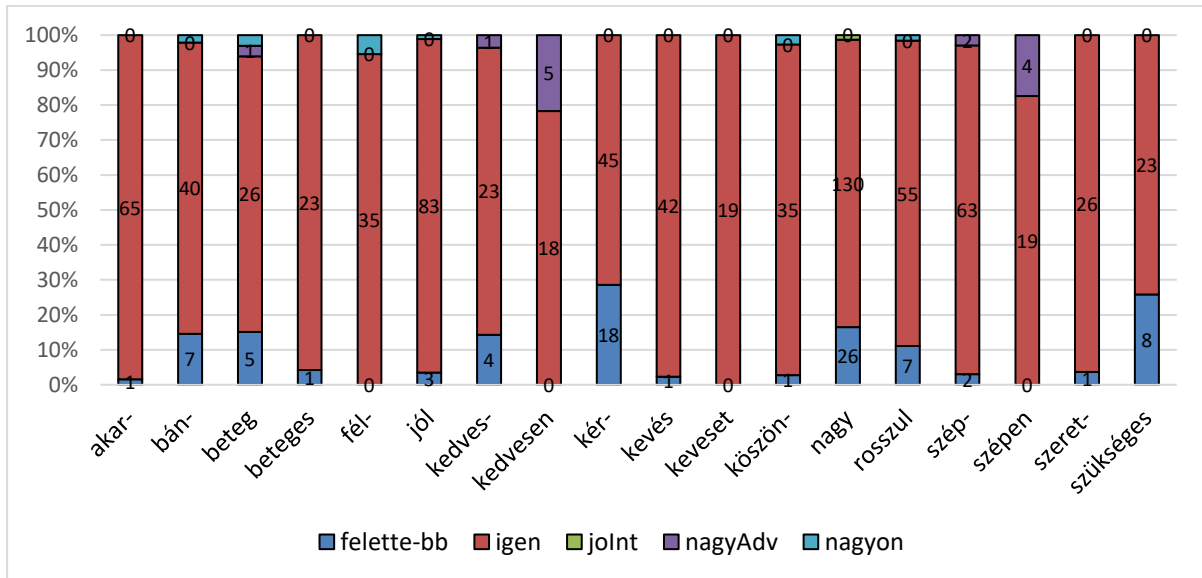
3. ábra. Az egyes intenzitásjelölök megoszlása az alaptag szófaja szerint további drámaszövegek adataival kiegészítve

5.2 Intenzitásjelölök és alaptagjaik: preferenciák és váltakozások

A TMK és a KED adatai alapján az *igen* a legtöbbször igei alaptagok előtt jelenik meg, amelyek azonban kevésbé hajlamosak olyan rendszerességgel visszatérni az egyes forrásokban, mint a melléknevek vagy a határozó(szó)k. Az *igen* leggyakoribb olyan alaptagjai, amelyeknek ez a domináns intenzitásjelölője, a 4. ábrán láthatók.¹²

¹² A teljes emlékiratok alapján is van mód szerzői preferenciát is vizsgálni. A leginkább említésre méltó Thököly Imre naplója, ahol az *igen*-t követő legtöbbször visszatérő alaptagok rendre az időjárás leírásakor jelennek meg, kimagasló a *szép* (87 adat, pl. *igen szép idő*, *igen szép tavaszi idő*, *igen szép meleg idő*, *igen szép tiszta meleg idő*), a *nagy* (21, főként *igen nagy szél* és *igen nagy dér*), valamint a *meleg*, a *kemény* és a *lágú*. A *nagy* ugyan-csak jellegzetes együttállást mutat: *nagy időn 'idejében'* (24 adat).

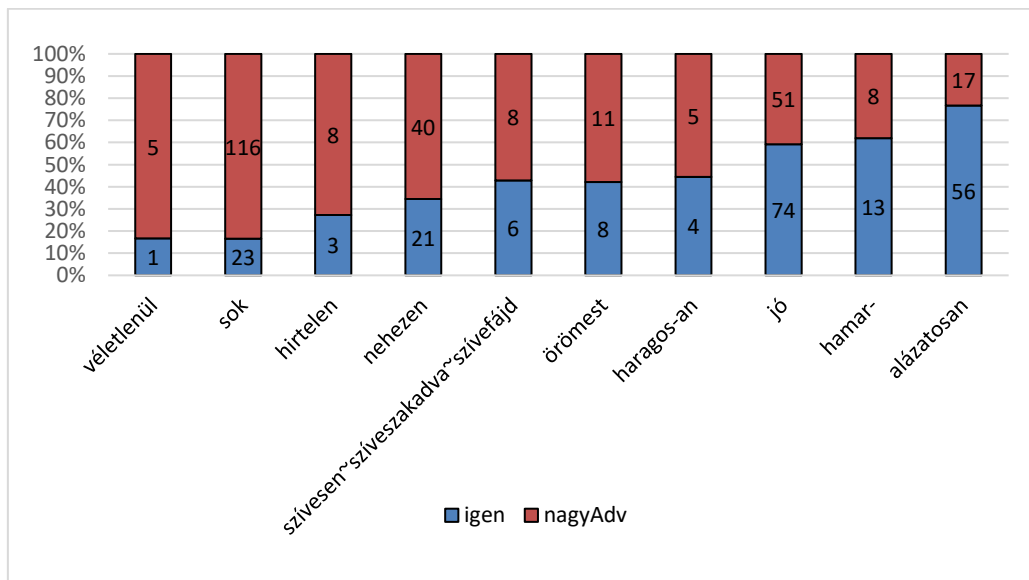
Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
 Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

4. ábra. Az igennel dominánsan kollokálódó alaptagok (adatszám, forrás: TMK és KED)

Az intenzitásjelölésen belüli közvetlen váltakozásról a következőket érdemes említeni. Ritkán fordult elő az, hogy egyszerre kettőnél több marker is rendszeresebben variálódik a gyűjtött anyagban; kivételes tehát az *igen ~ jó ~ nagy erős* (5-6-6 adat) vagy épp az *igen ~ jó ~ nagy bőven* (4-2-3 adat) – ráadásul időben és regiszter szerint is változatos megoszlásban jelennek meg. A *felette ~ felettebb* a való kivételével egy alaptaggal sem fordul elő az *igennél* gyakrabban, arányait tekintve a legjellemzőbbek a *messze*, a *drága* és a *szükség(es)*.

Ezzel szemben a *nagy* több olyan alaptaggal is használatos a két korpuszban, amelyet viszonylagos gyakorisággal fokoz, esetenként az *igen*-t is meghaladva (5. ábra). Megjegyzendő, hogy míg a *sok* főként a *nagy*-gyal kollokálódik, a *nagy sokára* pedig kizárólagos együttállás a korpuszadatok alapján, addig a *kevés*, *keveset*, *kevesen* stb. előtt domináns az *igen*.

5. ábra. Igen vs. nagy: váltakozó alaptagok (adatszám, forrás: TMK és KED)

Varga Mónika:

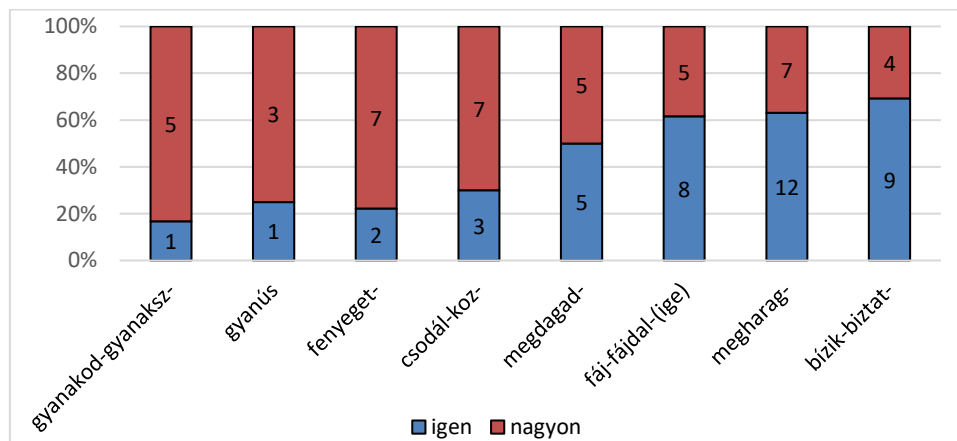
Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

Jóllehet kifejezetten sokféle ige jelent meg nyomatékositva a vizsgált szövegekben, csak kevés fordult elő közülük olyan gyakorisággal, amely érdemi összevetést tesz lehetővé. Néhány esetben a *nagyon* megközelíti vagy akár meg is haladja az *igen* előfordulási gyakoriságát, noha ezáltal az eddigiéknél is csekélyebbek az adatszámok (6. ábra), így nem teszik lehetővé, hogy az eredményekből messzemenő következtetéseket vonjunk le. Mellékneveket a korszakban a két korpusz alapján csak szórványosan fokoz a *nagyon*, a *gyanús* ezek közé tartozik.

6. ábra. Nagyon vs. igen: váltakozó alaptagok (adatszám, forrás: TMK és KED)

A *jó* leggyakoribb és az *igen*-nel valamelyest is váltakozó visszatérő alaptagja az *idején* (18 *jó*, 1 *igen*, 2 *nagy*) és a *reggel* (16 *jó*, 2 *igen*). Hozzá kell tenni, hogy néhány alaptagot, a két korpuszban legalábbis, csak a *jó* intenzifikál, ilyen például a *csomó* (3 adat), a *vastag* (4 adat) és a *kövér* (5 adat).

Érdeemes továbbá kitérni a markerek többféle kombinációjára a vizsgált anyagban. Társulnak egymással az egyes váltakozó intenzitásjelölők is, például az *igen nagy(on)*, *igen jó*, *igen felette* és *felette igen*. Utóbbi a legtipikusabb a korszakban (65 adat), emlékiratokból, boszorkánype-rekből és drámákból egyaránt adathozható, levelekben pedig visszatérő fordulat a *felette igen kér*. Tekintve, hogy arányaiban a *felette* ~ *felettebb* szerepel a leggyakrabban együttállás részeként, felvetődik, hogy a korabeli nyelvhasználók számára esetleg már megerősítésre szorult a funkciója, illetőleg az intenzitás más fokát jelölhette magában, és megint más fokát társulva. A névmási eredetű intenzifikálókkal kombinálódás – tehát az *ily(en)* ~ *oly(an)* ~ *mely igen* ~ *nagy* – ugyancsak rendszeresen előfordul (időként halmozódva is, például *ily felette igen*). Az egyéb intenzitást is jelölő elemekkel való társulás szórványos, de nem példátlan, ilyen az *igen mondhatatlan* és a *mondhatatlan igen*.

A kollokáció további aspektusa az, amikor – elsősorban az *igen* – bizonyosságjelölőkkel, azaz a megnyilatkozó által hangsúlyozott, bizonygatást kifejező elemekkel társul: *ugyan*, *bizony* és *valóban* (kontrasztív vizsgálatok szerint egyes markerek használatakor össze is mosódhat a beszélői elköteleződés és az intenzitás, vö. Aijmer 2020).

További aspektusa a kérdésnek az, amikor a szöveggörnyezetben viszonylagos közelséggel (egy tagmondaton belül vagy egy-egy tagmondatnyi távolságra) jelennek meg intenzitásjelölők, amelyek jellemzően, de nem kizárólag eltérő alaptaggal alkotnak szerkezetet. Egyaránt van példa azonos (8) és eltérő markerek (9–11) váltakozó előfordulására:

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

- (8) Az *igen okos* ember is bajos, úgy látom, mert *igen belegázol* az okosságba. (Bark. 152.)
- (9) nékem azt beszélték hogy kjend Sogor Asszony *igen rosszul* van, de lám nincs kjend *nagyon rosszul* (Bosz. 100.)
- (10) az holottis *igen sok tyukok*, és *felette sok kokassok* voltak (Bosz. 314.)
- (11) Az *materia igen szép*, de *felete drága*, mert a formája szép ugyan, de korántsincs *oly aranyos*, mint az én narancsszín szoknyám. (Bark. 183.)
- (12) Actu csináltatván az praedicaló széket az reformált templomban, ki mellett az korcsoma is épül, *igen szép s jó nagy* épület. (Kár. 336.)

A szerkezeti-szemantikai sajátosságokról összességében elmondható, hogy az alaptagok szófaja meghatározó szerepű az intenzitásjelölők közvetlenebb váltakozásában, illetőleg annak meghatározásában, hogy külön variánsokról van-e szó (*nagy* és *nagyon*), vagy inkább formai változatokról (*felette* ~ *felettébb*). További szempont, hogy bár a 'nagyon' jelentésű *nagy* napjainkban is használatos, az alaptagjainak a köre a 18. századi adatokkal összevetve leszűkülhetett. A korszakban viszonylagos gyakorisággal megfigyelhető együttállások közül a *nagy nehezen* és a *nagy hirtelen* azóta is bevett használatú, viszont például a *nagy sok*, *nagy jó*, *nagy szívesen*, *nagy örömet* már szórványos.¹³ Ezzel szemben a *nagyon* esetében fordított a helyzet, ahogy a *jó* is gazdagodott valamelyest, például a kvantorokkal való együttállás lehetőségével (pl. *jó sok*).

5.3 A variánsok megoszlása és váltakozása a korszakon belül

Mind az ómagyar korszakból vett minták, mind a két középmagyar kori adatbázis összesített adatszámai az *igen* dominanciáját mutatják.¹⁴ Vizsgálatot igényel azonban a 16–18. századon belüli eloszlás és a regiszter lehetséges hatása az egyes markerek arányainak alakulására. A TMK és a KED alapján a markerek megoszlása az egyes szűkebb periódusokban a 3. táblázatban és a 7. ábrán látható.

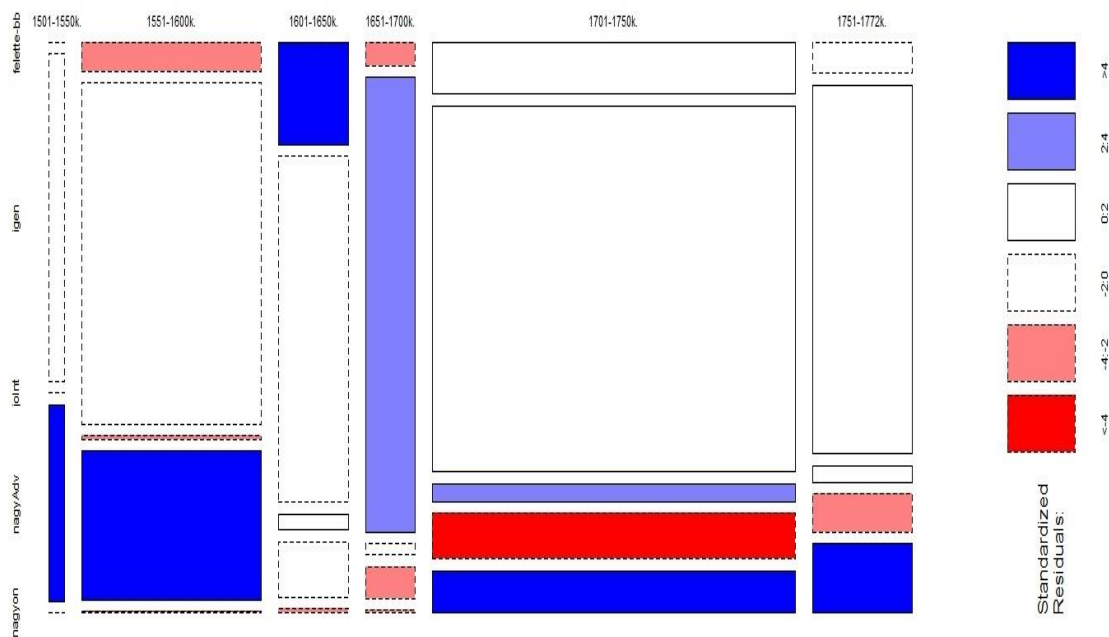
	1501–1550		1551–1600		1601–1650		1651–1700		1701–1750		1751–1772	
<i>felette-bb</i>	0	0%	45	5%	62	19%	10	4%	164	10%	27	6%
<i>igen</i>	45	62%	537	65%	210	66%	197	87%	1164	70%	321	70%
<i>jó</i>	0	0%	5	1%	10	3%	5	2%	58	4%	15	3%
<i>nagy</i>	27	38%	233	28%	34	11%	14	6%	145	9%	33	7%
<i>nagyon</i>	0	0%	2	0%	2	1%	1	0%	133	8%	60	13%

3. táblázat. A vizsgált markerek megoszlása a középmagyar korszakon belül
(adatszám, forrás: TMK és KED)

¹³ Az MNSZ (Oravecz–Várad–Sass 2014) alapján 5369 adattal a *nagy nehezen* a gyakori kollokációk közé sorolható (6.200-as logDice értékkel), a *nagy hirtelen* 466, a *nagy sietve* 160 alkalommal fordul elő a korpuszban (ismétlésekkel együtt). A *nagy sok* 112 találatot eredményez (egy része ismétlődik), ennek nagy része korábbi idézetekből és szépirodalomból áll (ezzel szemben a *jó sok* 2500 fölötti találatban szerepel). A *nagy jó*-ra 149 találat jön ki, melyek egy része ismétlődik, ráadásul a találatok egy része nem intenzitást fejez ki, a *nagy szívesen* 5, ezáltal releváns találattal fordul elő, a *nagy örömet* 4 találata viszont ugyanazt a bibliai idézetet tartalmazza. A *nagy kegyelmesen* az ismétlődéseket nem számítva 3 adatot eredményez.

¹⁴ Az *igen* legtöbbször állítás részeként szerepel (a TMK adatainak 98%-a ilyen, a KED adatainak pedig 97%-a), ugyanakkor a tagadás sem jár minden esetben az intenzitás csökkenésével, például: *csak igen Német szagu ne volna az étel* (Peregr. 1. 151.); *chak igen felewte, mezze ne legen az war tul* (Svetk. 24.); *de bizony jó Asszonyom halvány igen nem piros* (Bosz. 56.). Az *igen* kiemelkedő részesedését tehát ez sem befolyásolja.

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

7. ábra. A vizsgált intenzitásjelölők részesedése az egyes időszakokban (TMK és KED)

Az adatszámok mellett a 7. ábra is érzékelteti, hogy minden alperiódusban stabilan az *igen* a leggyakoribb intenzitásjelölő. A tizenhetedik század második felében látható átlagosnál magasabb részesedés annak ellenére mutatkozik, hogy ez az alperiódus a TMK-ban viszonylag alul-representált (ahogy a 16. század első fele is), azaz jóval csekélyebb az azokhoz az évtizedekhez köthető szövegmennyiség és így a megnyilatkozó is, mint például a 18. század első felében (lásd még a Függeléket). Az egyes időszakokból feldolgozott és feldolgozható források igencsak eltérő terjedelme és az ebből adódó esetlegesség általános probléma a történeti korpuszok kialakításakor (vö. Jansen & McGillivray 2017, Dömötör, Gugán & Varga 2021).

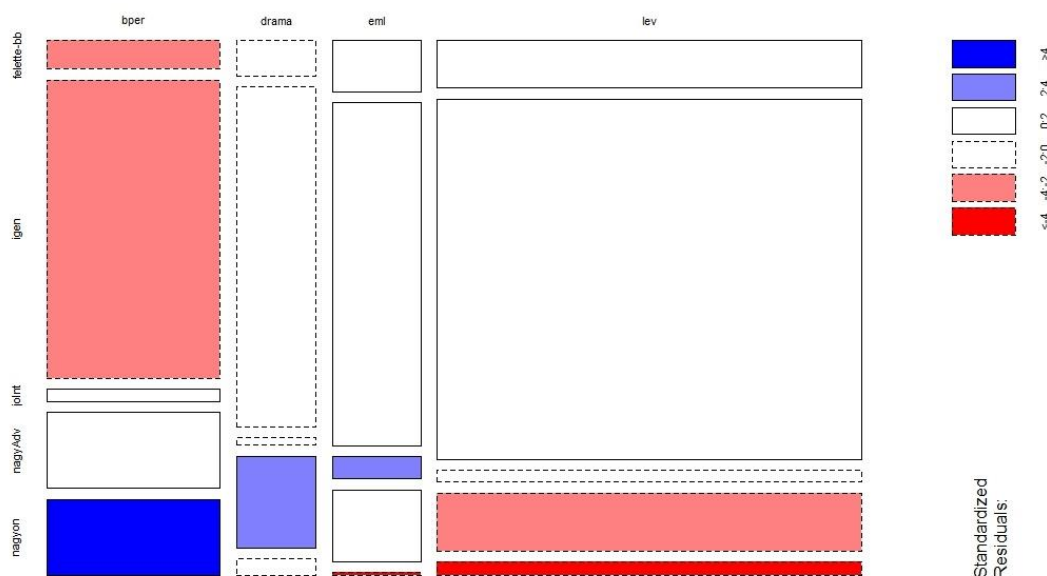
A többi marker részesedése viszont alakul a korszak során. Kiugrónak számít a *nagy* 16. századi részesedése, míg a 18. század során átlag alattivá válik, jelentősen visszaszorul. A *nagyon* viszont a 18. század elejétől kezd magasabb részesedéseket mutatni. A *felette* ~ *felettébb* a 17. század első felében emelkedik ki, a közvetlenül azt megelőző és követő alperiódusokban ugyanakkor csekélyebb a részesedése az átlagosnál. A *jó* a 18. század első felében emelkedik ki valamelyest. Kérdés azonban, hogy a regiszterjellemzők szerinti megoszlások mennyiben árnyalják a fentebb látottakat, illetőleg mit árul el az egyes regiszterekről a vizsgált intenzitásjelölők használata.

5.4 A regiszter hatása a variánsok megoszlására

A 4. táblázatban, valamint a 8–9. ábrán az látható, hogy a vizsgált időszakban mely szövegtípusok preferálják inkább az egyes markereket, és melyek kevésbé.

	boszorkányper		dráma		emlékirat		levelek	
<i>felette-bb</i>	47	6%	27	7%	43	10%	191	10%
<i>igen</i>	486	60%	255	69%	286	70%	1447	73%
<i>jó</i>	21	3%	6	2%	19	5%	47	2%
<i>nagy</i>	124	15%	69	19%	60	15%	233	12%
<i>nagyon</i>	125	16%	13	4%	3	1%	57	3%

4. táblázat. A vizsgált markerek szövegtípus szerinti megoszlása (adatszám, forrás: TMK és KED)

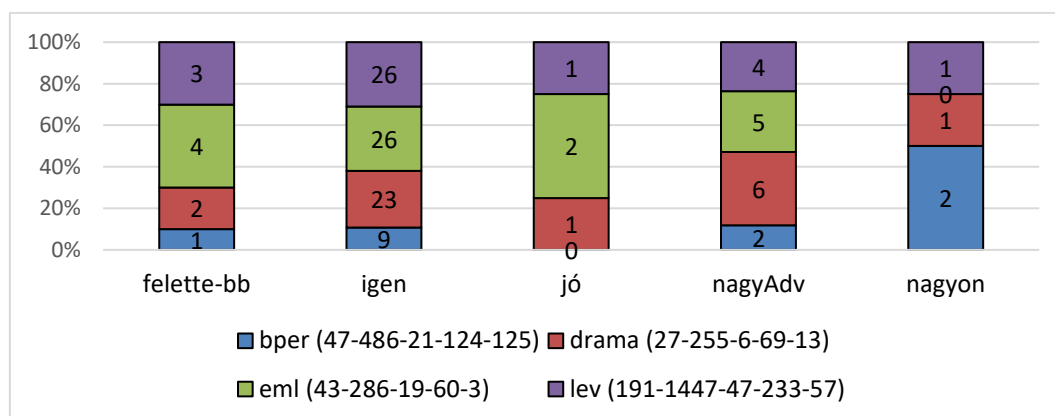

8. ábra. A vizsgált markerek részesedése szövegtípusonként (TMK és KED)

A nyers adatszámok alapján a magánlevelekből származik a legtöbb adat (az összesített adatszám több mint 55%-a), és a *nagyon* kivételével minden vizsgált intenzitásjelölő a levelekben a leggyakoribb. A boszorkányperekben megfigyelt megoszlás különbözik a leginkább a másik három szövegtípusban látottaktól: a *felette* ~ *felettebb* és az *igen* a többi szövegtípusban tapasztalt részesedés alatt, míg a *nagyon* jóval afölött fordul elő. A drámákban a *nagy*, az emlékiratokban a *jó* részesedése emelkedik ki valamelyest. Az emlékiratok és a levelek nem preferálják a *nagyon*-t (a *nagy* a levelekben ugyancsak kevésbé preferált).

Tekintve, hogy a KED terjedelme jóval kisebb, mint a TMK-é, a 9. ábra az egyes szövegtípusokból származó adatszámok 10000 szóra vetített arányát mutatja (a jelmagyarázatnál szerepelnek a tényleges adatszámok is).

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

9. ábra. A vizsgált markerek részesedése szövegtípusonként
 (lent adatszám, fent 10000 szóra vetített gyakoriság)

A terjedelemre vetített gyakoriság alapján az emlékiratok és a levelek lényegében azonos mértékben preferálják az *igen*-t. A *felette* ~ *felettebb* az emlékiratokban a leggyakoribb. A *nagy* a drámákban és az emlékiratokban számít a leginkább kedvelt markernek. A boszorkányperek ezzel szemben csak a *nagyon* esetében mutatnak a többi szövegtípusnál valamivel jelentősebb preferenciát.

Elsősorban a boszorkánypereknél látott eltérések igényelnek magyarázatot.¹⁵ A 8–9. ábrák alapján úgy tűnhet, hogy a tanúk és (kisebb mértékben) vádlottak kihallgatásából álló szövegcsoporthoz viszonyítottan az intenzitásjelölőket nem preferálja az intenzitásjelölőket. Culpeper és Kytö (2010: 377–379) az angol nyelvű tanúvallomások és tárgyalási szövegek alapján felvetette, hogy a perek lejegyzői kevésbé őrizték meg a hasonló, involváltságot jelölő elemeket, azoknak a tényszerű részleteknek a javára, amelyek az ügy szempontjából fontosak lehetnek. A magyar források alapján azonban más tendenciák figyelhetők meg. A meggyőződést, bizonyosságot vagy épp bizonytalanságot kifejező markerek közül több is épp a boszorkányperekben emelkedik ki a többi vizsgált regiszterhez képest. Ilyen a *nyilván* és a *bizonyosan* ige előtti adverbialis használata – *nyilván látta, bizonyosan tudja* –, de a hedge funkciójú *bizonyos* és a fokozó szerepű *jobban* 'nagyobb mértékben', és az 'ehelyett, valójában' értelmű *inkább* is (Varga 2023a, 2023b, 2024c). Lehetséges tehát, hogy más, ezúttal nem vizsgált fokozók, illetőleg az intenzitás eltérő kifejezésmódjai markánsabbak a boszorkányperekben. Ennek igazolása túlmutat a jelenlegi célkitűzéseken.

Tekintve, hogy a kihallgatások a bizonyítékgyűjtés részeként zajlanak, a bizonyosság-bizonytalanság kifejezőeszközeinek megjelenése motiváltabb ezekben a szövegekben, míg az intenzitás inkább a történetmondás részeként kap teret. Közel sem minden tanúvallomás tartalmaz azonban részletes történetmondást (ennek éppúgy oka lehet az, hogy nem tud, vagy nem akar a tanú az adott vádlott ellen szólni, mint az, hogy részletek nélkül, például csak a közérlelésben tesz vallomást, vö. Varga 2022c).

A jelenleg vizsgált anyag ismeretében érdemes hangsúlyozni azt a tényt is, hogy a boszorkányperek szövege sokkal inkább heterogén a megnyilatkozókat tekintve, mint a másik három

¹⁵ Összevetésként a Corpus of English dialogues-ban Culpeper & Kytö (2010: 376) alapján a *very* 397 adatának 10000 szóra eső részesedése az alábbi módon oszlik meg: perszöveg (*trials*) 13 (90 adat); tanúvallomás 13 (65 adat), dráma 19 (170 adat), próza 18 (72 adat).

Varga Mónika:

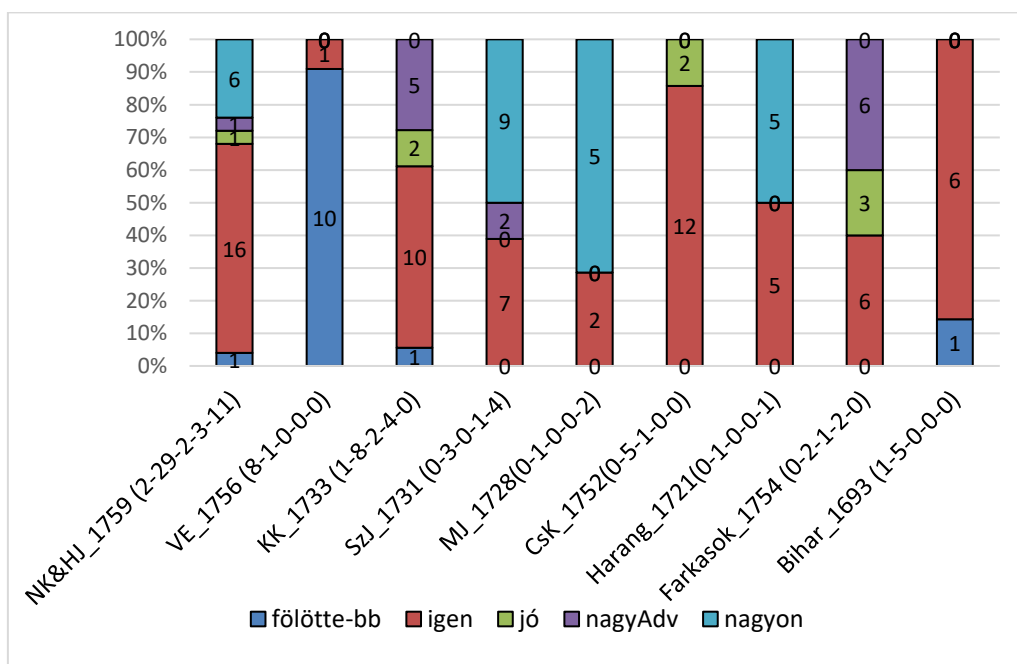
Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

szövegtípus anyaga. Gyakran több tíz, de akár száznál is több tanút kérdeznek ki egy-egy kihallgatáskor, az azonban kevésbé jellemző, hogy egy tanú több alkalommal tesz vallomást, és a terjedelmesebb beszámolók is csak ritkán tesznek ki 800–1000 szövegszót, így az egyes megnyilatkozóknak nem lehet olyan mértékű hatásuk az összképre, mint a többi regiszterben. Kitekintésként külön terjedelemre vetítettem a vizsgált intenzitásjelölők megoszlását néhány, a TMK-n kívüli jegyzőkönyvben (saját átírásaim alapján, a forrásokat a vádlottak nevével és az évszámmal azonosítottam). Az eredményt a 10. ábra mutatja.

10. ábra. Intenzitásjelölők megoszlása további boszorkányperes jegyzőkönyvekben (lent adatszám, fent 10000 szóra eső gyakoriság, manuális gyűjtés)

A kitekintésként feldolgozott jegyzőkönyvek egy részében még az *igen* is csak szórványosan fordult elő. Egy forrásban a *fölettebb*, kettőben pedig a *nagyon* bizonyult az *igen*-nél gyakoribbnak. Ezzel együtt néhányszor a TMK-ra meghatározott eredménynél jóval magasabb arányban fordult elő mind az *igen*, mind a *nagyon* (különösen a Németh Kata és Horváth János elleni, 1759-ből származó, 98 részletes beszámolót tartalmazó tanúkihallgatási jegyzőkönyvben). E téren tehát inkább a szélsőségesség és a változatosság jellemző a boszorkányperes szövegtípusára.

Számos levélírótól és emlékirótól ugyanakkor jelentősebb szövegmennyiség érhető el, így a megnyilatkozó szerinti preferenciák is vizsgálhatók. A drámák kapcsán szintén inkább az írókhoz, mint az egyes szereplőkhöz köthetők az egyes sajátosságok, legalábbis ami az intenzitásjelölést illeti.

5.5 Egyes szerzők lehetséges hatása a variánsok megoszlására

A szerzői preferencia két aspektusból vizsgálható: a korpuszbeli nyers adatszámok arra adnak választ, hogy az egy alperióduson belül kimutatott előfordulásokra mekkora hatással van egy-egy szövegtípus, ezen belül pedig néhány szerző. Szemléltetésként csak az *igen* adatszámait mutatom be az idő és a szövegtípusok egymásra vetítése alapján (5. táblázat):

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

<i>igen</i>	<i>boszorkányper</i>	<i>dráma</i>	<i>emlékirat</i>	<i>levelek</i>
1501–1550	0	0	0	45
1551–1600	58	81	24	374
1601–1650	14	54	12	130
1651–1700	22	37	106	32
1701–1750	274	0	51	839
1751–1772	118	83	93	27

5. táblázat. Az *igen* előfordulása a különböző alperiódusokban és szövegtípusokban (adatszám)

Az *igen* használatát tekintve meghatározó levélíró a 16. század első felében Nádasdy Anna (19 adat származik tőle az időszakra meghatározott 45-ből), míg a második felében Svetkovics Katalin (az alperiódus 374 adatából 100 az ő leveleiben található) számít ilyennek (kisebb mértékben Nádasdy Tamás és Telegdy János is 55, illetőleg 50 előfordulással). A 17. században kevésbé markánsan kötődik egy-egy levélíróhoz az *igen* gyakorisága. A 18. század első felét Barkóczy Krisztina és férje, Károlyi Sándor egymásnak írt levelei határozzák meg, a tőlük származó előfordulások összesen közel 58%-át teszik ki a periódusra kirajzolódott adatszámoknak – az ő levelezésük ugyanakkor a legterjedelmesebb a TMK-ban.

A *felette* ~ *felettébb* 18. század eleji adatszámait Barkóczy Krisztina és Károlyi Sándor levelei határozzák meg (60 és 25 adat a 108-ból), a KED-ben található minták alapján pedig Bethlen Miklós emlékirata (20 adat a 22-ből) – a 17. század első felében viszont a Constantinus és Victoria című drámában fordulnak elő kiemelten (23 adat). A *nagyon* 1701–1750 közötti előfordulásai – a boszorkánypererek mellett – Károlyi Sándor leveleinek köszönhetőek (29 adat; sem a drámákban, sem az emlékiratokban nincs kiugró preferenciája az adatszámok alapján). Említést érdemel emellett, hogy 1540 és 1568 között a Nádasdy levelezésen belül kiemelkedő a *nagy* adverbialis használata (négy szerzőtől összesen több mint 100 előfordulás adathozható). A többi forráshoz képest magas adatszám annak köszönhető, hogy a *nagy* egyfajta „családi” levélformula részeként jelenik meg (a többé-kevésbé kortárs – Svetkovics és Telegdy – levelezésekből ugyanis hasonló preferencia nem mutatható ki):

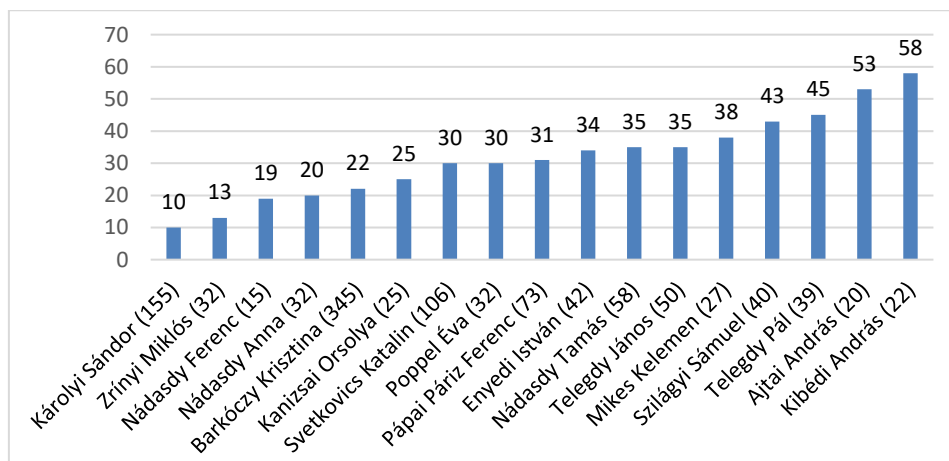
(13a) *Az úr Istentől kevánok Kdnek nagy jó egészséget.* (Nád. p. 180)(13b) *Isten tartsa meg te Kdet nagy jó egészségben.* (Nád. p. 182)(13c) *Isten tartsa meg Kdet nagy sok esztendeig.* (Nád. p. 201)

E formula eltérő preferenciája összefügghet a társadalmi és a családon belüli hierarchiával: a nádorispánra és családfőre, Nádasdy Tamásra jellemző a legkevésbé (23 adat, 10E szóra 13), felesége, Kanizsay Orsolya már valamivel gyakrabban használja (18 adat, 10E szóra vetítve 18), míg fiuknál, Nádasdy Ferencnél (21 adat, 10E szóra 27) már egészen markáns, ahogy a nádorispán „árva hűgánál”, Nádasdy Annánál is (40 adat, 10E szóra 27).

A TMK nem kiegyensúlyozott a tekintetben, hogy egy-egy szerzőtől mennyi levél, és részben ezzel összefüggően mekkora adatszám érhető el. Egyes levélírók esetében ugyanakkor érdemes volt az adatokat szószámmra vetíteni, arra keresve a választ, hogy az eltérő terjedelmek ellenére mennyire egységes az adott szövegtípus az intenzitásjelölők használatát tekintve. Ennek alapján az *igen* – jóllehet több nemesi származású levélíronál is viszonylag gyakran fordul elő (nőknél és férfiaknál egyaránt) –, a peregrinusok (Szilágyi Sámuel, Ajtai András, Kibédi

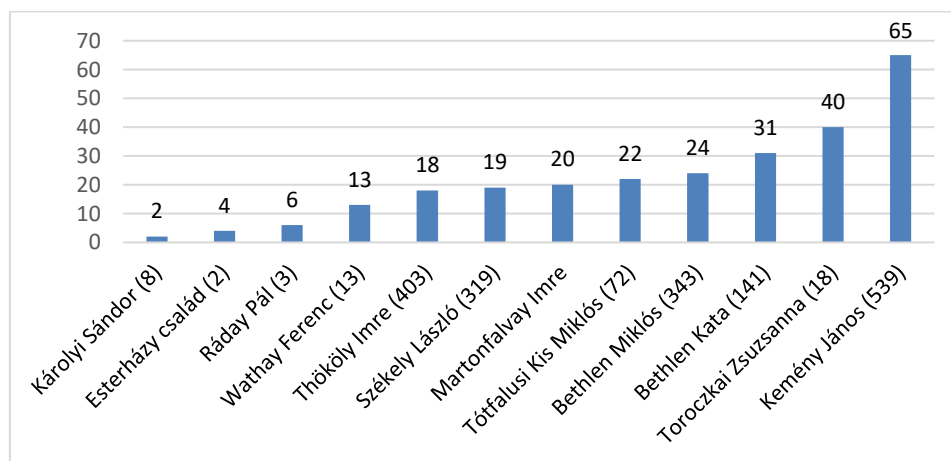
Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
 Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

András, kisebb mértékben Pápai Páriz Ferenc és Enyedi István) írásaiban a leginkább kiemelkedő (11. ábra).

11. ábra. Az igen előfordulása az egyes levélírók nyelvhasználatában (adatszám, 10000 szóra eső gyakoriság, Forrás: TMK)

A KED-be a terjedelmesebb emlékiratokból mintegy tízezer szövegszónyi minták kerültek; az innen származó nyers adatszámok alapján Kemény János (a 17. század második fele), Bethlen Miklós (a 18. század első fele) és Bethlen Kata (a 18. század második fele) számítanak meghatározónak a gyakoriság szempontjából. A korpuszba került szerzők teljes emlékirataiból az adatokat kigyűjtve és az eredményt a terjedelemre vetítve ugyanakkor közvetlenül összehasonlítható az egyes emlékirók preferenciája (12. ábra). Az eredmény megerősíti a mintákból megfigyelteket, azonban az is kiderült belőle, hogy a többi szerzőhöz képest Kemény János nyelvhasználatában kiemelten markáns az *igen* előfordulása.

12. ábra. Az igen előfordulása az egyes emlékirók nyelvhasználatában (adatszám, 10000 szóra eső gyakoriság)

Varga Mónika:

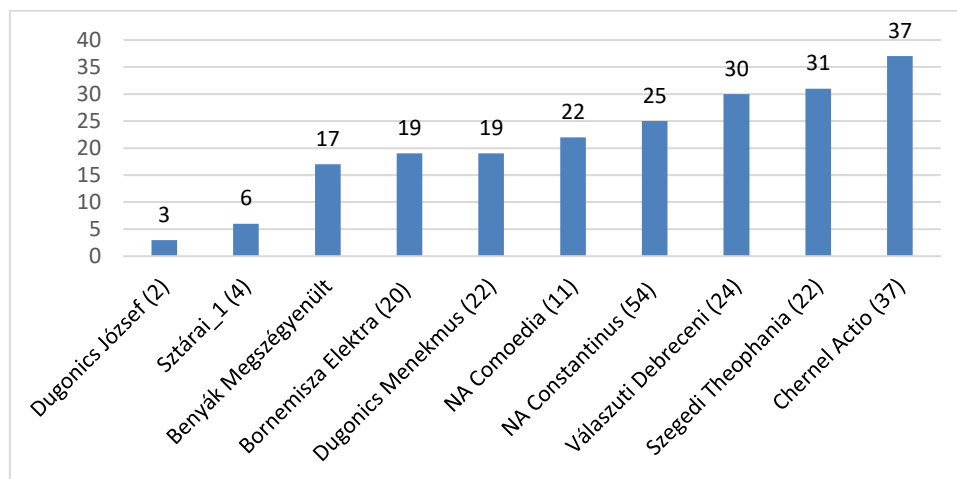
Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

A drámák adatait terjedelemre vetítve az emlékiratokénál és a levelekénél kevésbé szélsőséges képet kapunk (13. ábra). Említést érdemel ugyanakkor az, hogy azonos szerzőtől származó művek jelentősen eltérő arányokat mutathatnak (Dugonics András József című darabjában szórványos az *igen*, míg a Gyöngyösiben jelentős az előfordulása, a Menekmusban pedig a többi forráshoz viszonyítva közepesen gyakori).

13. ábra. Az *igen* előfordulása a feldolgozott drámákban (adatszám, 10000 szóra eső gyakoriság)

A KED anyagában a további intenzitásjelölők közül a *felette ~ felettébb* fordul elő érdemi gyakorisággal a terjedelemre vetítve, legalábbis Kemény János, Bethlen Miklós és Bethlen Kata esetében (10000 szóra 6, 7 és 10 előfordulás). A vizsgált szerzők közül ugyanakkor Poppel Éva preferálja leginkább a *felette ~ felettébb* használatát a leveleiben (19 adat, 10000 szóra 18 adat).

Az idő és a szövegtípusok egymásra vetítése azt a kérdést válaszolja meg, hogy az egyes időszakokon belül megfigyelhető arányokat mely források határozzák meg a terjedelemre (10000 szóra) vetített adatszámok alapján. Tekintve azonban, hogy ez a fajta krosztábulálás a ritkább variánsoknál sok üres cellát eredményez, csak az *igen* adatait mutatom be részletesen (6. táblázat).

<i>igen</i>	1501–1550	1551–1600	1601–1650	1651–1700	1701–1750	1751–1772
bosz.per	0	22	6	7	7	9
dráma	0	22	25	37	0	18
emlékirat (teljes)	0	20	10	30	18	21
levelek	18	28	24	21	24	38

6. táblázat. Az *igen* előfordulása az egyes alperiódusokban és regiszterekben (10000 szóra vetített gyakoriság)

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

Az *igen* a boszorkányperekben egyedül a 16. század második felében viszonylag kiemelkedő. Kérdés, hogy területi sajátosságról lehet-e szó, ugyanis az adatok zöme a kolozsvári boszorkányperekből származik, erről a területről pedig csak a 16. századból szerepelnek adatok a TMK-ban.¹⁶

A 17. század második felét kivéve minden szűkebb periódusban a levelek mutatják a legnagyobb preferenciát (a 18. század elején csak a terjedelem miatt kiemelkedő az adatszám, a század második felében pedig egyetlen szerzőhöz, Mikes Kelemenhez köthetők az előfordulások). A 17. század második felében az emlékiratok és a drámák mutatnak a levelekénél is kiemelkedőbb részesedést (Kemény János emlékiratának, illetőleg az Actio Curiosa című drámának köszönhetően).

A *felette* ~ *felettébb* esetében mindössze a 16. század első fele mutat a terjedelemre vetítve jelentősebb preferenciát a drámákban és a levelekben (10, illetve 7 előfordulás). A *nagy* ugyancsak egyetlen szűkebb időszakban, a 16. század második felében mutat jelentősebb gyakoriságot Martonfalvay emlékirata (23 előfordulás), valamint a drámák (15 előfordulás) miatt, sőt a boszorkányperekben is viszonylag rendszeresen jelenik meg (7 előfordulás). A levelek nem a terjedelemre vetített gyakoriság miatt (10 előfordulás) érdemelnek említést, hanem, mert a megelőző időszakban valamivel még magasabb a *nagy* aránya (11, részben a már említett Nádasdy leveleknek köszönhetően).

A *nagyon* a 18. századi preferenciája a boszorkányperekben ugyancsak főként a terjedelemnek köszönhető (a század első felében megegyezik a leveleknek az erre az időszakra eső gyakoriságával, ami 2 – utóbbi két peregrinusnak, Pápai Páriz Ferencnek és Kibédi Andrásnak, illetve kisebb részben Károlyi Sándornak köszönhető); az 1751-től kezdődő alperiódusban viszont 3,5 a gyakoriság a perekben, míg a levelekben nincs adat (a drámákban ugyancsak kevesebb, 2 – főként Benyák Bernát írásának köszönhetően). Az emlékirók zöme pedig kifejezetten kerüli a *nagyon*-t (Székely László kivételével; jóllehet a KED-ből elérhető mintában minimálisan adatolható, összességében azonban 49 adat érhető el tőle).

A középmagyar korszakon belüli megoszlást úgy összegezhethetjük, hogy az *igen* stabil gyakoriságú és (proto)tipikus intenzitásjelölőnek számít; a 18. század során viszont a *nagyon* terjedni kezd a *felette*~*felettébb* és a *nagy* „rovására”, főként a boszorkányperekben (utóbbi összességében az intenzitásjelölők visszafogottabb használata jellemzi). A regiszter szerinti arányokat – a boszorkányperek kivételével – több esetben is egy vagy néhány szerző határozza meg (az emlékirók közül leginkább Kemény János, a levélírók közül elsősorban a peregrinusok). A levelezésen és a drámán belül az egyes szerzők különböző mértékben preferálják a legtipikusabb intenzitásjelölőt, az *igent* is, ezzel együtt az emlékiratokban még szélsőségesebb gyakoriságok figyelhetők meg.

¹⁶ A teljes Kolozsvári boszorkányperek 110 *igen* adatából 61 származik 16. századi jegyzőkönyvekből (10000 szóra 21); a 17. századból 30 adat (10000 szóra 9), a 18. századból pedig 19 adat (10000 szóra 12). A forrásközlés több perfelvételt és egyéb hivatalosabb szöveget tartalmaz. A *felette* 9-szer fordul elő a teljes anyagban, főként a 17. században, az intenzitásjelölő *jó* hasonlóképpen 9-szer adatolható. A *nagy* ezúttal releváns 18 adatából 14 származik a 16. századból, míg a 18. századból nem adatolható intenzitásjelölő használatban – ezzel szemben a *nagyon* mind a 4 adata 18. századi.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

6 Kitekintés: variáció és változás 1772 után

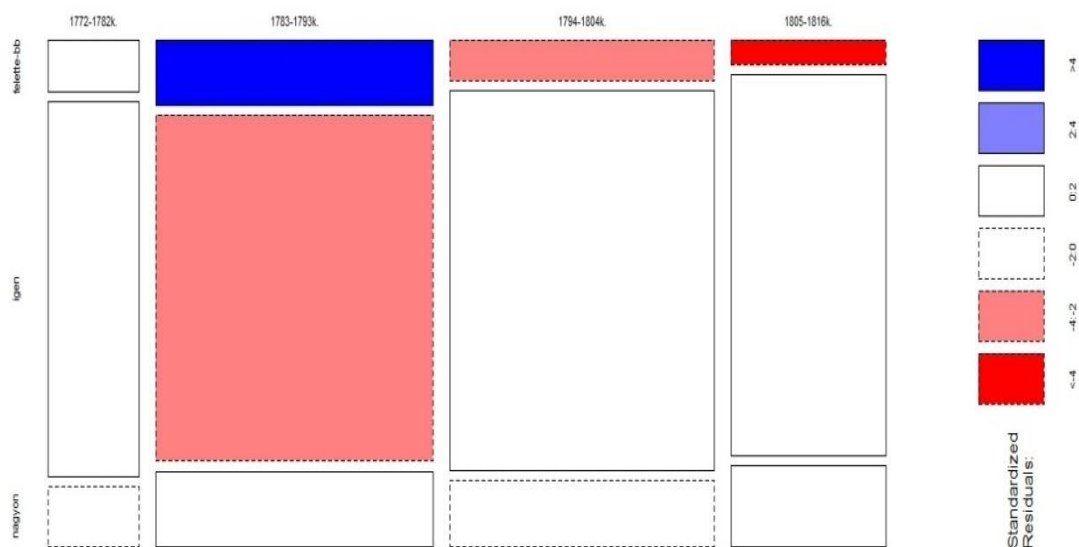
A TMK és a KED adatai alapján az intenzitásjelölők közül az *igen* dominálja a korszakot még a 18. század második harmadát követően is, e tekintetben tehát az ómagyar kor óta – amennyire a fennmaradt forrásokból tudható – nem történt jelentős változás. A kevésbé gyakori markerek között azonban megfigyelhetők az átrendeződés jelei, elsősorban a *nagyon* térnyerése a 18. század során (miközben a *nagy* és a *felette* ~ *felettébb* ritkábbnak bizonyul – az ÉrtSz. szerint utóbbiak régies és irodalmi minősítést kaptak).

Vizsgálatokat igényelne azonban annak a meghatározása, hogy a középmagyar korszakhoz képest mennyiben és hogyan változott a preferencia. Az ÉrtSz. szerint az *igen* választékosnak minősül fokozószóként (jóllehet az ÉKsz.¹ népiesnek minősíti, az ÉKsz.² viszont egyáltalán nem ad hozzá minősítést). További szempont, hogy elterjedt az *igen* formai variánsa, az *igencsak* (az ÉrtSz. utóbbi népiesnek minősíti, ahogy az ÉKsz.¹ is), utóbbi a középmagyarban még szórványos lehetett a KED (0 adat) és a TMK alapján (egybeírva 2 adat, mindkettő Baróczy Krisztina levelében, különírva nem fordul elő). Az *igen* mondatszói használatának elterjedése – írásban legalábbis – az eddigi korpuszadatok tükrében a középmagyar kor utánra tehető, ez pedig jelentősen megnehezíti az intenzitásjelölői használat gyakoriságának meghatározását például az MNSZ, de már az MTSZ (Sass 2017) alapján is (több tízezres találati listát kellene hozzá kézzel megszűrni).

Kitekintésként azt lehet megállapítani, hogy az *igen* első 5000 találatát kézzel megszűrve 1772 és 1816 között is domináns marad az intenzitásjelölő funkciója az MTSZ alapján a *felette* ~ *felettébb* ~ *föltrebb* és a *nagyon* adataival összevetve (14. ábra).¹⁷ A *felette* ~ *felettébb* 1783 és 1793 között kiemelkedő, ezt követően azonban egyre inkább csökkenő tendenciát mutat. A *felette* továbbra is hajlamos társulva előfordulni (*felette igen* 42, *felette nagyon* 21). A *nagyon* részesedését viszonylagos állandóság jellemzi.

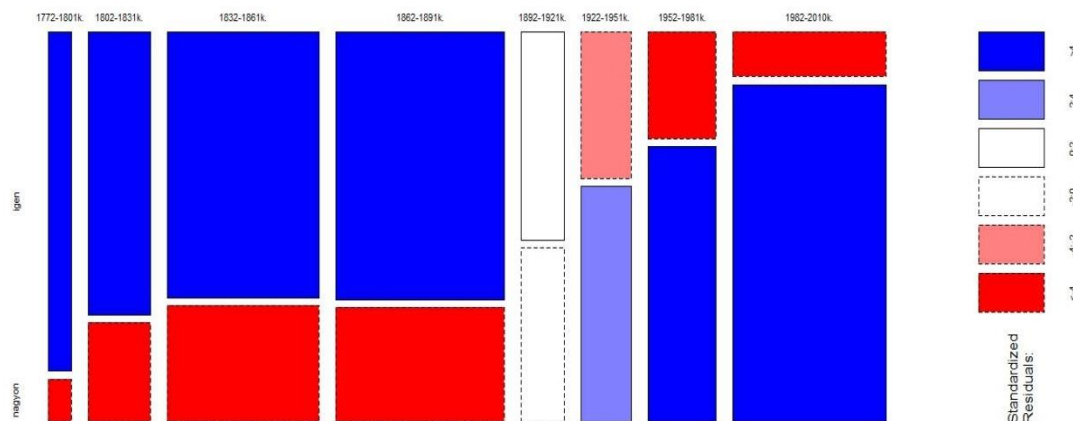
¹⁷ Az *igen* első 5000 találatából 4866 intenzitásjelölő, 3 kettős értelmezésű és 131 mondatszói. A *nagy* első 1000 adatát kézzel megszűrve 14 biztos intenzitásjelölői használatú, a teljes adatbázisban a középmagyar kori együttállások közül bevett marad a *nagy nehezen* (207 adat), *nagy hirtelen* (30 adat), *nagy sietve* (22 adat), a többi ennél is szórványosabb. A *nagy ritkán* az MTSZ-ben 1844-től adatolható (összesen 98 adat, a TMK és a KED alapján az *igen ritkán* volt a bevett kollokáció), tehát később válik viszonylag rendszeressé (az MNSZ-ben 1101 találat).

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

14. ábra. Intenzitásjelölők megoszlása a középmagyar kort követő évtizedekben a Magyar Történelmi Szövegtár alapján

Az MTSZ személyes és nyelvjárási alkorpuszai alapján összevetve az *igen* és a *nagyon* preferenciáját, a következő mondható el. Az *igen* 2718 találatát kézzel megsűrve 2165 adat volt intenzitásjelölő (az előfordulások 80%-a, míg a mondatszói használat zöme – 397 adat – 20. századi volt),¹⁸ a *nagyon* 2048 alkalommal fordult elő. A kisebb időszakokra bontott részesedések a 15. ábrán láthatók.

15. ábra. Az *igen* és a *nagyon* megoszlása a Magyar Történelmi Szövegtár személyes és nyelvjárási alkorpusza alapján

¹⁸ Négy esetben egyaránt lehetséges volt a mondatszói és az intenzitásjelölői értelmezés. Tekintve, hogy ebben az alkorpuszban legalábbis szórványos volt a *fölöttébb* (23), *felettebb* (4) és a *felette* (58 adat, nem mind intenzitást jelölt), utóbbiakat nem vontam bele az összevetésbe.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

A 15. ábra szerint az *igen* egészen a 19. század végéig őrzi dominanciáját a *nagyon*-nal szemben; a 20. század elején még közel megegyezik a gyakoriságuk (ez főként egy 1900-as keltezésű forrásnak, Váli Mari Jókai Mórról szóló emlékiratának köszönhető, 85/136 adat, utóbbiban a *nagyon* 40-szer fordul elő), majd a 20. század húszas éveitől egyre jelentősebb teret nyer a *nagyon*. További vizsgálatot igényel ugyanakkor az, hogy a többi regiszter hasonló változási tendenciát mutat-e, illetőleg hogyan árnyalják az eddig kirajzolódott képet.

7 Összefoglalás

Jelen tanulmány az intenzitásjelölők eddig feltáratlan variációját vizsgálta 16–18. századi regiszterekben, kitekintve a megelőző és a későbbi időszakokra is. Az alaptagok szófaja szerinti megoszlás vizsgálata igazolta a *nagyon* és a *nagy* egymást kiegészítő váltakozását (a *felette* ~ *felettébb* viszont nem különült el jelentősen e tekintetben).

A tárgyalt markerek közül az *igen* a korszakon belül stabilan kiemelkedett (az ómagyar korhoz képest e tekintetben nem látszik markáns változás). A regiszterekre vetítve az eredményt, a jelentősebb adatszámok elsősorban a leveleknek köszönhetőek, ebben egy-egy szűkebb időszak egy vagy néhány szerzőjének volt meghatározó szerepe. A boszorkányperekkel összevetve a terjedelemmel nem magyarázható preferenciát mutatnak a magánlevelek – a többi intenzitásjelölőre is kiterjedően. A terjedelemre vetítve az egyes variánsok adatszámait, a levelek, az emlékiratok és a drámák viszonylag hasonló megoszlást és preferenciákat mutat, a boszorkánypereken belül viszont a *nagyon* kivételével jóval csekélyebbek a részesedések. Ez a különállás főként azzal magyarázható, hogy a pereknél nem egy vagy néhány meghatározott szerző hatása, hanem a szövegtípusra jellemző sokféleség érvényesül.

A korszak végére a *nagyon* valamelyes térnyerése figyelhető meg (ugyancsak regiszterhez kötve: elsősorban a boszorkánypereket jellemezte), míg a *nagy* és a *felette* ~ *felettébb* viszonylag csökkenő tendenciát mutat.

Egyes melléknevek, igék, határozószók és kvantorok mentén egyfelől az egyes intenzitásjelölők közvetlenebb váltakozását sikerült kimutatni, másfelől kollokációs eltéréseket lehetett megfigyelni napjaink nyelvhasználatához képest. A *nagyon* a korszakban a napjainkénál szűkebb használatú lehetett (leginkább igék előtt jelent meg), míg a *nagy* esetében fordított irányú a változás. A gyakorisági vizsgálatokat az MTSZ-re kiterjesztve az látszik, hogy az *igen* sokáig őrizhette dominanciáját, miközben a *nagyon* terjedése is zajlott.

A kutatást több irányba is érdemes folytatni: egyfelől az intenzitásjelölésen belül, összevetve az itteni eredményeket a transzparensten névmási eredetű, vagy épp a negatív emotív fokozók (Varga 2024b), esetleg a teljességjelölők megoszlásával. Másfelől eltérő regiszterjellemzőkkel bíró szövegtípusokat is érdemes lenne bevonni a vizsgálatba, például a formálisnak tekinthető bibliafordításokat, vagy épp a szaknyelv valamely szegmensét.

Források

ÉKsz.¹ = Juhász J., Szőke I., O. Nagy G. & Kovalovszky M. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.

ÉKsz.² = Pusztai F. (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

ÉrtSz. = Bárczi G. – Országh L. (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.

KED = Középmagyar emlékirat és drámakorpusz <https://ked.nytud.hu/#open>

MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

MTSz = Magyar Történeti Szövegtár (http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form)

Ómagyar korpusz = Ómagyar korpusz http://clara.nytud.hu/omagyar/run.cgi/first_form

TESz. = Benkő L. (főszerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1967–1976.

TMK = Történeti magánéleti korpusz <https://tmk.nytud.hu/>

ÚESz. = Gerstner K. et al. 2011–2022. *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://uesz.nytud.hu/index.html>

Irodalom

Aijmer, K. (2020): Contrastive Pragmatics and Corpora. *Contrastive Pragmatics* 1, 28–57. <https://doi.org/10.1163/26660393-12340004>

AntConc = Anthony, L. (2023): AntConc (Version 4.2.4) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. <https://www.laurenceanthony.net/software>.

Biber, D. & Conrad, S. (2009): *Register, Genre, and Style*. Cambridge: University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814358>

Claridge, C. & Kytö, M. (2021): Degree and Related Phenomena in the History of English: Evidence of Usage and Pathways of Change. *Journal of English Linguistics* 49(1), 3–17. <https://doi.org/10.1177/0075424220969778>

Claridge, C., Jonsson, E. & Kytö, M. (2020): *Entirely innocent: A historical sociopragmatic analysis of maximizers in the Old Bailey Corpus*. *English Language and Linguistics* 24(4), 855–874. <https://doi.org/10.1017/S1360674319000388>

Culpeper, J. & Kytö, M. (2010): Pragmatic markers. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: University Press, 361–397.

Dér Cs. I. (2013): *Iszonyatosan/rettenetesen/örületesen jó!* A fokozószók grammatikalizációjáról. In: Gecső T. & Sárdi Cs. (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Székesfehérvár, Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta, 71–76.

Dömötör A., Gugán K., Novák A. & Varga M. (2017): Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113, 85–110. <https://doi.org/10.15776/NyK.2017.113.3>

Dömötör A., Gugán K. & Varga M. (2021): Váltakozás, változás és nyelvtörténet: a variacionista megközelítésmódról – és a jelen kötetéről. In: Dömötör A. (szerk.), Gugán K. & Varga M. (társszerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. (Nyelvtudományi Értekezések 169.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 5–28.

Ghesquière, L. (2021): “A Good Deal of Intensity”: On the Development of Degree and Quantity Modifier *Good*. *Journal of English Linguistics* 49, 159–181. <https://doi.org/10.1177/0075424220980046>

Gugán K. (2020): *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban* (Kézirat.)

Gugán K. (2021): Tagadás és pleonasztikus tagadás Pázmány Péter műveiben. In: Balogné Bérces K., Hegedűs A. & Surányi B. (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia* 5. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 13–37.

- Gugán K. (2023): A kivétel erősíti a szabályt? A regiszter és az egyén szerepe a stabil variációban In: Cser A. & Nemesi A. L. (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 129–153.
- S. Hámori A. (1995): Az alárendelő szerkezetek: A melléknévi, számnévi, határozói és határozószerkezetek. In Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 426–473.
- Hiltunen, T. (2021): Intensification in Eighteenth Century Medical Writing. *Journal of English Linguistics* 49(1), 90–113. <https://doi.org/10.1177/0075424220982649>
- Jenset, G. B. & McGillivray, B. (2017): (Re)using resources for historical languages. *Quantitative Historical Linguistics. A Corpus Framework*. Oxford: University Press, 131–152. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198718178.003.0005>
- Korompay K. (1992a): A névszóragozás. In Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 355–410.
- Korompay K. (1992b): A névszójelezés. In Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 321–354.
- Kugler N. (2000): A partikula. In: Keszler B. (főszerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest: Tankönyvkiadó, 275–291.
- D. Máta M. (1992): A határozósók. In: Benkő L. (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 570–661.
- Nevalainen, T. & Rissanen, M. (2002): Fairly pretty or pretty fair? On the development and grammaticalization of English downtoners. *Language Sciences* 24, 359–380. [https://doi.org/10.1016/S0388-0001\(01\)00038-9](https://doi.org/10.1016/S0388-0001(01)00038-9)
- Novák, A., Gugán, K., Varga, M. & Dömötör, A. (2018): Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52, 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>
- Oravecz, Cs., Váradi, T. & Sass, B. (2014): [The Hungarian Gigaword Corpus](#). In *Proceedings of LREC 2014*.
- R = R Core Team (2021): *A Language and Environment for Statistical Computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna. <https://www.R-project.org/>
- Sass B. (2017): Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE, 267–277.
- Simon E. & Sass B. (2012): Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: Prószycki G. & Váradi T. (szerk.): *Nyelvtechnológiai kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 243–264.
- Szabó, M. K., Vincze, V., Ring O. & Guba Cs. (2022): Nagyot mondó képviselők?: Fokozás a politikai kommunikációban. In: Berend G., Gosztolya G. & Vincze V. (szerk.): *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet 325–341. http://acta.bibl.u-szeged.hu/75797/1/msznykonf_018.pdf
- Szabó, M. K., Vincze, V. & Bibok, K. (2023): “Thank you for the terrific party!” – An analysis of Hungarian negative emotive words. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 19(3), 451–485. <https://doi.org/10.1515/cllt-2022-0013>
- Szabó, M. K., Vincze V., Guba Cs., Dam B., Solymos A., Bagi A. & Szendi I. (2023): Fokozás szkizofréniában. In: Berend G., Gosztolya G. & Vincze V. (szerk.): *XIX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem TTIK, Informatikai Intézet 17–32. http://acta.bibl.u-szeged.hu/78401/1/msznykonf_019_017-032..pdf

Varga Mónika:

Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben

Argumentum 20 (2024), 194–223

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

- Varga M. (2021): Sajátos jelentéstartalom és mellérendelés: innováció és változási tendenciák. In: Dömötör A. (szerk.), Gugán K. & Varga M. (társszerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. (Nyelvtudományi Értekezések 169.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 154–175.
- Varga M. (2022a): Pragmatikai markerekről 18. századi regiszterekben: összehasonlító elemzés. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szeged: SZTE, 431–445.
- Varga M. (2022b): Kontextualizáció és variáció az összetett mondatokban: a határozói ige-nevek esete. In: Tátrai Sz. & Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A magyar mondat és kontextuális környezete*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 245–284.
https://www.eltereader.hu/media/2023/01/BTK_DiAGram_Tatrai-Tolcsvai_A-magyar-mondat-web-uj.pdf
- Varga M. (2022c): *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. (Gondolat-Jel 6.) Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Varga M. (2023a): Pragmatikai markerek terjedéséről középmagyar kori regiszterekben. In: Cser A. & Nemesi A. L. (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 221–252.
- Varga M. (2023b): *Jobb, inkább csak engedjük el – Az inkább, a jobban és a jobb funkcióiról és variációjáról középmagyar regiszterekben*. *Argumentum* 19, 124–155.
<https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2023/7>
- Varga M. (2024a): *Evidencialitás- és attitűdjelölők elemzése Bethlen Miklós emlékiratában és leveleiben*. (Kézirat, várható megjelenés: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII*.)
- Varga M. (2024b): „Horribly friendly” – Discourse pragmatic variation and change in Middle Hungarian registers: the case of negative emotive words and intensifiers. (Előadás: *Changing Discourses – Aspects of Linguistic, Social and Discourse Variation*, kézirat)
- Varga M. (2024c): A bizonyosság és bizonytalanság jelölőiről 16–18. századi regiszterekben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 11/1, 1–38. <https://doi.org/10.14232/JENY.2024.1.1>
- Varga M. (2024d): *So very good!* Intensifiers in historical registers: a comparison of Hungarian and English. (Előadás: 1st Contrastive Pragmatics Symposium, kézirat)

Varga Mónika
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet
H- 1068 Budapest
Benczúr u. 33.
varga.monika@nytud.hun-ren.hu

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

Függelék

A TMK-ban lehetséges a különböző szűkebb időszakokból (kezdőév és/vagy záróév megadásával), vagy éppen egy adott szerzőtől származó teljes korpuszbeli szövegmenyiség kigyűjtése, ezekből a latin vagy más idegen nyelvű részek és a korpuszépítés során belekerült egyéb jelölések (közbeékelés, tagmondathatár stb.) eltávolításával határoztam meg a (néhány 17. századi boszorkányper és levél datálásából adódóan) hozzátétőleges szószámokat.

Hozzávetőleges szószám		
TMK	levelek	boszorkánypercek
1500e.–1550	24533	0
1551–1600	132487	26284
1601–1650	53978	23217
1651–1700	15150	31357
1701–1750	344098	385400
1751–1772	7045	132389
Összesen	577291	598647

TMK levélírók (a teljesség igénye nélkül)	szószám
Nádasdy Anna	15953
Nádasdy Tamás	16730
Nádasdy Ferenc	7806
Kanizsay Orsolya	9865
Telegdy János	14236
Telegdy Pál	8685
Svetkovics Katalin	35315
Poppel Éva	10596
Zrínyi Miklós (17. sz.)	24762
Barkóczy Krisztina	160000
Károlyi Sándor	155833
Pápai Páriz Ferenc	23411
Enyedi István	12321
Szilágyi Sámuel	9336
Ajtai András	3767
Kibédi András	3805
Mikes Kelemen	7045

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

A drámák szószáma a címükkel és a szereplők felsorolásával együtt értendő.

Hozzávetőleges szószám		
KED	emlékiratok	drámák
1501–1550	0	0
1551–1600	12008	37070
1601–1650	14401 ¹⁹	21178
1651–1700	30504	9814
1701–1750	25857	0
1751–1772	26721	44721
Összesen	109491	112783

Időszak	Időszakra összesített szószám	Emlékiró(k)	szerzői szószám
1551–1600	12008	Martonfalvay Imre	12008
1601–1650	14401	Esterházy család	4765
		Wathay Ferenc	9636
1651–1700	30504	Kemény János	10236
		Thököly Imre	10257
		Tótfalusi Kis Miklós	10011
1701–1750	25857	Bethlen Miklós	10836
		Károlyi Sándor	9948
		Ráday Pál	5073
1751–1772	26721	Bethlen Kata	10157
		Székely László	12066
		Toroczkai Zsuzsanna	4498

Időszak	Időszakra összesített szószám	Emlékiró(k)	teljes szerzői szószám
1551–1600	12008	Martonfalvay Imre	12008
1601–1650	14401	Esterházy család	4765
		Wathay Ferenc	9636
1651–1700	336360	Kemény János	83368
		Thököly Imre	220300
		Tótfalusi Kis Miklós	32692
1701–1750	199530	Bethlen Miklós	143013
		Károlyi Sándor	51444
		Ráday Pál	5073

¹⁹ Az Esterházy-család emlékiratának egy része a következő alperiódusban, azaz 1651 után készült. Nehezíti a pontos és egységes datálást az a tény, hogy a nem folyamatosan írt bejegyzések egy részének a beírási dátumát nem ismerjük. Más részükről azonban a közreadás, illetőleg annak alapján, hogy ki a szerző, tudható, hogy 1650 előtti.

Varga Mónika:
 Felette igen nagy jó – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben
Argumentum 20 (2024), 194–223
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2024/11

1751–1772	213356	Bethlen Kata	45346
		Székely László	163512
		Toroczkai Zsuzsanna	4498

Időszak	Időszakra összesített szószám	Szerző(k)	szerzői szószám
1551–1600	37070	Bornemisza: Elektra	10511
		Szegedi: Theophania	7009
		Sztárai: Az igaz papságnak	6498
		Debreceni disputa	8069
		NA: Comoedia	4983
1601–1650	21178	NA: Constantinus és Victoria	21178
1651–1700	9814	Chernel(?): Actio Curiosa	9814
1700–1750	0	0	0
1751–1772	44721	Benyák: Megszégyenült irigység	13413
		Dugonics: A remete	1434
		Dugonics: Menekmus	11792
		Dugonics: József ²⁰	6270
		Dugonics: Gyöngyös	11812

²⁰ A teljes szöveg mintegy 13 596 szóból áll, azonban ennek egy része latin és német nyelvű, a táblázat az ezek nélküli szószámot tartalmazza.